

UNIVERZITA KARLOVA V PRAZE

FAKULTA SOCIÁLNÍCH VĚD

Institut sociologických studií

Barbora Staňková

**Vztahy druhé a třetí generace očima
vnoučat**

Bakalářská práce

Praha 2008

Autor práce: **Barbora Staňková**

Vedoucí práce: **PhDr. Olga Šmídová**

Oponent práce:

Datum obhajoby: **2008**

Hodnocení:

Bibliografický záznam

STAŇKOVSKÁ, Barbora. *Vztahy druhé a třetí generace očima vnoučat*. Praha: Univerzita Karlova v Praze, Fakulta sociálních věd, Institut sociologických studií, 2008. 66 s. Vedoucí diplomové práce PhDr. Olga Šmídová

Abstrakt

Tato práce pojednává o tom, jak vnoučata vnímají vztahy druhé a třetí generace v rodině. Tyto vztahy jsou významnou součástí rodiny, avšak není jim věnována dostatečná výzkumná pozornost. Důvodem je často perspektiva rozpadu širších rodinných vztahů s vývojem společnosti od tradiční po moderní, která ale není podložena daty, jak autorka ukazuje v teoretické části. Z výsledků provedených výzkumů mezigeneračních vztahů u nás vyplývá, že ačkoliv se jejich význam mění, jsou stále zasazeny do vztahů v nukleární rodině. Pro budoucí podobu mezigeneračních vztahů bude důležité, jaké normy a vzory pro utváření mezigeneračních vztahů internalizuje nejmladší generace. Proto se tedy autorka v analýze zaměřuje na vnímání vztahů druhé a třetí generace očima vnoučat. Vychází z narativních rozhovorů s vnoučaty na téma prarodiče a metodou zakotvené teorie dospívá ke třem různým kontextům vnímání vztahů očima vnoučat – vnímání vztahů jako skvělých, špatných a normálně dobrých. Dále ukazuje, jakým způsobem spolu v jednotlivých kontextech souvisí vnímání vztahu s dalšími jevy – především s kontakty, pomocí a konflikty – a nakonec vyslovuje hypotézy o těchto souvislostech. Výsledky ukazují, jak nejmladší generace vnímá normy a očekávání týkající se mezigeneračních vztahů. Určují oblasti, které jsou relevantní pro budoucí podobu mezigeneračních vztahů, a které jsou proto relevantní i pro další sociologický výzkum.

Klíčová slova

Mezigenerační vztahy, rodina, generace, vnímání vztahů, konflikty, kontakty, mezigenerační solidarita, normy, očekávání, vyjednávání

Abstract

The point of this thesis is to explore the way of perception of the relationships between the second and the third generation in a family by grandchildren. These relationships make up an important part of the family; nevertheless they are not given an adequate research attention. The reason for this is often the perspective of disintegration of wider family relationships along with the evolution from traditional to modern society, which is not backed up by data, as the author shows in the theoretic part. Though the meaning of intergenerational relationships changes, they are still embedded into the relationships in nuclear family, which results from surveys of intergenerational relationships carried out here, in the Czech Republic. What will be important for the future form of intergenerational relationships are norms and patterns for the formation of these relationships internalized by the youngest generation. That is why the author focuses her analysis on the perception of the relationships between the second and the third generation in the eyes of grandchildren. She stems from narrative interviews with grandchildren on the topic of grandparents and using the method of grounded theory she comes to three different contexts of relationships perception in the eyes of grandchildren – the perception of relationships as perfect, bad and normally good. Furthermore, she shows the ways of interrelation of the relationship perception in individual contexts to other phenomena – especially to contacts, help and conflicts and in the end she hypothesizes about these interrelations. The results show how the youngest generation perceives norms and expectations concerning intergenerational relationships. They identify the areas relevant to the future form of intergenerational relationships, which are therefore relevant also to another sociological research.

Keywords

Intergenerational relationships, family, generation, perception of relationship, conflicts, contacts, intergenerational solidarity, norms, expectations, negotiation

Prohlášení

1. Prohlašuji, že jsem předkládanou práci zpracovala samostatně a použila jen uvedené prameny a literaturu.
2. Souhlasím s tím, aby práce byla zpřístupněna veřejnosti pro účely výzkumu a studia.

V Praze dne

Barbora Staňková

Poděkování

Na tomto místě bych ráda poděkovala všem studentům, kteří na Praktikách z kvalitativního výzkumu 2006/7 provedli a přepsali rozhovory s vnoučaty, které jsem použila při analýze. Dále bych chtěla poděkovat své konzultantce PhDr. Olze Šmídové za podnětné a věcné připomínky a za schopnost vzbudit entuziasmus a znovu rozproudit energii. Mé díky patří rovněž PhDr. Kateřině Pulkrábkové, jejíž přednášky mi poskytly skvělý úvod do sociologie rodiny a která mi pomohla v začátcích teoretické části práce.

Obsah

PROJEKT BAKALÁŘSKÉ PRÁCE	8
ÚVOD	10
<u>1 PROMĚNY VZTAHŮ DRUHÉ A TŘETÍ GENERACE OD TRADIČNÍ SPOLEČNOSTI PO SOUČASNOST</u>	12
1.1 MÝTUS VELKORODINY V TRADIČNÍ SPOLEČNOSTI	12
1.2 OSLABOVÁNÍ RODINNÝCH VAZEB V DŮSLEDKU MODERNIZACE A ZPĚTNÝ CHOD ZPŮSOBENÝ KOMUNISMEM	14
1.3 RODINA A MEZIGENERAČNÍ VZTAHY PO TRANSFORMACI	17
1.3.1 HODNOTA DÍTĚTE A MEZIGENERAČNÍ VZTAHY V ŠESTI KULTURÁCH	17
1.3.2 VZTAHY A SOUŽITÍ GENERACÍ V RODINĚ	19
1.3.3 SENIOŘI VE SPOLEČNOSTI. STRATEGIE ZACHOVÁNÍ OSOBNÍ AUTONOMIE	21
1.4 MEZIGENERAČNÍ VZTAHY DNES	22
<u>2 MEZIGENERAČNÍ VZTAHY – POHLED DO BUDOUCNOSTI</u>	23
<u>3 PROMĚNY MEZIGENERAČNÍCH VZTAHŮ V ŽIVOTNÍM BĚHU</u>	26
<u>4 METODOLOGIE VÝZKUMU</u>	27
<u>5 ANALÝZA NARATIVNÍCH ROZHOVORŮ</u>	29
5.1 KOSTRA PŘÍBĚHU	29
5.2 VNÍMÁNÍ VZTAHŮ DRUHÉ A TŘETÍ GENERACE	30
5.2.1 SKVĚLÉ VZTAHY	31
5.2.2 ŠPATNÉ VZTAHY	35
5.2.3 NORMÁLNĚ DOBRÉ VZTAHY	41
5.3 ZVLÁDÁNÍ KONFLIKTŮ	46
5.4 TRIANGULACE S TEORETICKOU ČÁSTÍ	49
<u>ZÁVĚR</u>	53
<u>SUMMARY</u>	56
<u>POUŽITÁ LITERATURA</u>	58
<u>SEZNAM PŘÍLOH</u>	60
<u>PŘÍLOHY</u>	61

Projekt bakalářské práce

Název - Vztahy druhé a třetí generace očima vnoučat

Námět

Ve své bakalářské práci jsem se rozhodla navázat na seminární práci z Praktik z kvalitativního výzkumu, která byla celkově zaměřena na zkoumání prarodičů prostřednictvím vyprávění vnoučat. Užší téma, které jsem si vybrala pro svou seminární práci a chtěla bych se mu dále věnovat v práci bakalářské, je, jak vnoučata vnímají vztahy druhé a třetí generace, tedy povětšinou vztahy svých rodičů a prarodičů.

Prarodiče hrají významnou roli v našem životě, jsou součástí rodiny, jako významní druzí se podílejí na socializaci dětí, zasahují do chodu rodiny, pomáhají svým dětem s výchovou vnoučat a v pozdější době se naopak stávají příjemci pomoci a péče od mladších generací. Vzájemné vztahy druhé a třetí generace výrazně ovlivňují atmosféru v rodině a další vztahy v rodině. Z toho důvodu si jistě zaslouží stejnou výzkumnou pozornost, jako vztahy dětí a rodičů.

Ve své práci bych se chtěla zaměřit především na to, jaké jsou z pohledu vnuků a vnuček vzájemné vztahy druhé a třetí generace a jak se tyto vztahy mění. Co je podle vnoučat ve vztahu rodičů a prarodičů problematické? Jaké oblasti se stávají zdrojem nepochopení, neshod a konfliktů a v jakých situacích ke konfliktům dochází? Jak rodiny zvládají případné konflikty? Snaží se je řešit? Pokud ano, tak jak? Jak vnuci a vnučky vysvětlují či ospravedlňují rodinné neshody? Jak vztahy rodičů a prarodičů souvisí se vzájemnou pomocí, se zdravotním stavem, se vzájemnou blízkostí nukleární rodiny a prarodičů? Na tyto a další otázky bych se ve své bakalářské práci pokusila odpovědět.

Metoda zpracování

Při hledání odpovědí na výše uvedené otázky budu vycházet ze 14 narativních rozhovorů, které byly provedeny a přepsány mnou a mými spolužáky na Prakticích z kvalitativního výzkumu. Pomocí přístupu zakotvené teorie vytvořím na základě vyprávění vnuků a vnuček paradigmatické modely vzájemných vztahů druhé a třetí generace tak, jak jsou vnímány a vysvětlovány vnoučaty.

Struktura práce

V první části bych na základě literatury shrnula základní fakta o rodině a rodinných vztazích, nastínila bych vývoj české rodiny a mezigeneračních vztahů, zaměřila bych se také na roli prarodičů a na to jak je vnímána současnými odborníky.

Dále bude následovat formulace výzkumného problému (naznačeno v námětu) a popis metodologie.

V další části se budu věnovat modelům, zjištěným pravidelnostem a rozdílům ve vztazích druhé a třetí generace z pohledu vnoučat. Svá zjištění budu dokládat pomocí úryvků z narativních rozhovorů. Konkrétní struktura této části se bude řídit vytvořenými modely tak, aby byly postupně osvětleny vztahy mezi kategoriemi a aby byly zodpovězeny všechny relevantní otázky.

Předběžný seznam literatury

- ALAN, J. *Etapy života očima sociologie*. Praha: Panorama, 1989.
- ALAN, J. Generační zázemí našeho společenského vývoje. *Sociologický časopis*. 1990, č. 4.
- ERIKSON, E. *Životní cyklus rozšířený a dokončený*. Praha: Nakl. Lidové noviny, 1999.
- FISCHER-ROZENTHAL, W., ROZENTHAL, G. Analýza narativně biografických rozhovorů. *Biograf* 2001/24.
- HAUSEROVÁ-SCHÖNEROVÁ, I. *Děti potřebují prarodiče*. Portál, 1994.
- CHENAIL, R. J. Prezentování kvalitativních údajů. *Biograf*, 1997, č. 9.
- MATĚJČEK, Z., DYTRYCH, Z. *Radosti a strasti prarodičů aneb Když máme vnoučata*. Grada, 1997.
- MATĚJČEK, Z. *Dítě a rodina v psychologickém poradenství*. SPN, 1992.
- MATĚJČEK, Z. *Rodiče a děti*. Praha: Avicenum, 1986.
- MAREŠ, P., POTOČNÝ, T. (eds.). *Modernizace a česká rodina*. 1.vyd. Brno: Barrister & Principal, 2003.
- MOŽNÝ, I. *Moderní rodina*. Praha: Sociologické nakladatelství SLON, 1998.
- MOŽNÝ, I. *Sociologie rodiny*. Praha: Sociologické nakladatelství SLON, 1999.
- MIOVSKÝ, M. *Kvalitativní přístup a metody v psychologickém výzkumu*. Grada, 2006.
- NODLE, M. *Dětství v předmoderní době*. 1999.
- SINGLY, F. De.. *Sociologie současné rodiny*. Praha: Portál, 1999.
- STRAUSS, A., CORBIN, J. *Základy kvalitativního výzkumu: Postupy a techniky zakotvené teorie*. Boskovice: Nakladatelství Albert, 1999.

Úvod

Tématem této bakalářské práce jsou mezigenerační vztahy v rodině, přesněji vztahy mezi druhou a třetí generací z pohledu vnoučat. Hlavní částí této práce je analýza narativních rozhovorů s vnoučaty na téma prarodiče metodou zakotvené teorie. Téma práce bylo tedy generováno až na základě těchto rozhovorů tak, aby šlo o téma relevantní a významné z pohledu samotných vnoučat. Dalším důvodem k volbě právě tohoto tématu byl vnímaný rozpor mezi realitou a sociologickým výzkumem. V každodenním životě mé rodiny a rodin dalších lidí v mém okolí mají prarodiče a jejich vztahy a spolupráce s nukleární rodinou své významné místo, zatímco v sociologické literatuře a výzkumu se tomuto tématu příliš pozornosti nevěnuje.

Cílem této práce tedy je prozkoumat, jak vnímají vnoučata vztahy druhé a třetí generace ve své rodině, jak je hodnotí a na základě čeho, jaké další jevy do hodnocení zahrnují a jakými způsoby své hodnocení vysvětlují. Výsledkem analýzy je paradigmatický model vnímání vztahů druhé a třetí generace očima vnoučat, v němž jsou k sobě vztaženy relevantní jevy a v němž je vyjádřeno, jakým způsobem spolu jednotlivé jevy souvisí.

První teoretická část práce je věnována vývoji vztahů druhé a třetí generace od tradiční společnosti po současnost. Je zaměřena především na vyvrácení představy o postupném oslabování a rozpadu mezigeneračních vztahů mezi prokreační a orientační rodinou. Nejprve je nastíněna podoba rodiny v tradiční společnosti na našem území, kde převládaly rodiny dvougenerační, nikoliv velkorodiny typické pro jihovýchodní Evropu. Dále je sledován vývoj podoby rodiny u nás v procesu modernizace a pozornost je zaměřena na vliv období komunismu na rodinu. Z důvodu polovičatosti změn, které měly přetvořit rodinu tak, aby co nejlépe podporovala socialistickou společnost, čelila rodina zvýšeným nárokům na zajišťování svých funkcí, což vedlo k uzavírání se do rodiny a k posilování rodinných sítí a tím pádem i vztahů druhé a třetí generace. Toto posílení rodiny je stále patrné i v dnešní české rodině. Závěr části o proměnách rodiny v průběhu historie představuje tři potransformační výzkumy, které se více či méně dotýkaly mezigeneračních vztahů v rodině a ukazují, že tyto vztahy jsou i v současnosti významné. Následuje kapitola o tom, jak by mohly mezigenerační vztahy vypadat v budoucnosti, v níž je nastíněno, že budoucí vývoj není jednoznačně dán a i proto je

téma mezigeneračních vztahů hodno výzkumné pozornosti. Teoretická část je zakončena kapitolou o proměnách mezigeneračních vztahů v průběhu životního cyklu, který je kromě historického vývoje dalším významným kontextem, který ovlivňuje podobu vztahů mezi generacemi.

Po stručném zasvěcení do metodologie výzkumu následuje vlastní analýza dat. Nejprve jsou hrubě načrtnuty kategorie a jejich vztahy v paradigmatickém modelu a jsou definovány tři různé typy vnímání vztahu vnoučaty – vztahy vnímané jako skvělé, vztahy vnímané jako špatné a vztahy vnímané jako normálně dobré. Každému typu vnímání vztahu je pak věnována samostatná kapitola, v níž jsou objasněny souvislosti daného vnímání vztahu a dalších jevů. Interpretace jsou doplněny ukázkami z rozhovorů a vyvozené vztahy jsou následně ověřovány na dalších rozhovorech.

Samostatná kapitola je věnována také zvládání konfliktů druhou a třetí generací, což se ukázalo jako klíčové pro rozlišení normálních či dobrých vztahů od vztahů špatných. V závěru jsou výsledky analýzy propojeny s teoretickou částí, která je využita jako další zdroj pro ověření zjištěných vztahů. Zároveň jsou tam, kde je k tomu důvod, výsledky výzkumů prezentovaných v teoretické části doplněny výsledky této analýzy.

1 Proměny vztahů druhé a třetí generace od tradiční společnosti po současnost

„Pro společenské instituce platí (...) závislost současného stavu na tom, jakými stavy instituce ve své historii prošla“. [Možný 2006, s. 16] Pro pochopení současného stavu rodiny a mezigeneračních vztahů u nás a pro hodnocení jejich vývoje je tedy nezbytné podívat se blíže na proměny podoby rodiny v průběhu historie.

V sociologii se v souvislosti s mezigeneračními vztahy často dočteme o rozpadu vícegeneračních rodin na rodiny nukleární, o oslabování vazeb mezi dospělými dětmi a jejich rodiči. To je označováno za důsledek modernizace, industrializace, urbanizace a posilování sociálního státu. Například podle Talcotta Parsonse „*stojíme před obrazem ‚izolace manželské párové rodiny‘ a ‚absence vnější solidarity s rodinami předků a potomků v obou liniích‘.*“ [Singly, s. 53, cit. dle Parsons 1937 (am. vydání), s. 129 - 150]

Jak ale de Singly vzápětí poukazuje, probíhající změny bychom neměli chápat jako oslabování či zánik mezigeneračních vztahů, ale spíše jako změnu podstaty těchto vztahů, jako posun jejich významu. Vazby mezi generacemi se zcela jistě uvolnily, jednotlivé generace jsou na sobě méně závislé, vzájemně požadují větší autonomii. Přitom ale vztahy k nejbližším příbuzným, především k matce a otci, zůstávají stále významné, soudě podle údajů z výzkumů¹ - vzdálenosti místa bydliště, četnosti návštěv a kontaktů, vzájemně poskytované pomoci a podpory. [Singly, s. 53 - 84]

1.1 Mýtus velkorodiny v tradiční společnosti

K závěrům o rozpadu rodiny vede představa o existenci velkorodin v tradiční společnosti, v nichž žilo a společně hospodařilo několik generací pohromadě. Industrializace a urbanizace pak vedla k tomu, že se mladé rodiny stěhovaly do měst,

¹ De Singly vychází např. z výzkumů a prací L. Roussela a O. Bourguignona *La famille après le mariage des enfants* nebo A. Gotmana *Le vase, c'est ma tante. De quelques propriétés des biens hérités*. Více Singly s. 85 – 86. K českým výzkumům více v kapitole Rodina a mezigenerační vztahy po transformaci.

pryč od svých rodičů, postupně se prosadil princip neolokalismu² a došlo k rozpadu vícegeneračních rodin na rodiny nukleární. Tato představa je však zidealizovaným obrazem života v tradiční společnosti a historické prameny, které máme k dispozici, ji vyvracejí.

Nejstarší prameny, které obsahují data pro naše území, jsou z raného novověku, ze 16. až 18. století.³ Podle nich můžeme většinu území⁴ České republiky přiřadit z severozápadnímu typu rodiny⁵, i když středoevropská rodina měla určité specifické rysy. Pro popis mezigeneračních vztahů z tohoto konstatování vycházejí následující závěry.

V raném novověku se na českém území vyskytovaly převážně nukleární, tj. dvougenerační rodiny nebo rodiny rozšířené. Komplexní kmenové rodiny nebo komplexní rodiny s výměnkem se vyskytovaly jen málo a tzv. joint families, typické pro jihovýchodní typ rodiny, se u nás nevyskytovaly téměř vůbec.⁶ Velkorodiny tedy na českém území, stejně jako v západní a severní Evropě, rozhodně nepřevládaly. Soužití tří a více generací pohromadě bylo vzhledem k vysoké míře úmrtnosti a menší naději dožití jen výjimečné. [Nodl, s. 11] Počet vícegeneračních rodin pak s postupem času spíše narůstal, i když pro jednoznačný závěr nejsou dostupná potřebná data.

Síla příbuzenských vztahů mezi rodiči a dětmi se někdy také přeceňuje. Horský se Seligovou [s. 105 – 115] to například ukazují na tom, jak často byl grunt převáděn na příbuzného a jak často na nepříbuzného. Podíl nepříbuzných byl poměrně vysoký a střídání majitelů gruntu časté. Pro potvrzení představy, že usedlost zůstávala v jedné rodině po několik generací, nenacházíme v gruntovních knihách potřebné důkazy. V pramenech se také objevují stopy individualizujících tendencí. [tamtéž, s. 94 – 97] I když byla nemovitost převáděna v rámci rodiny, byla k tomu

² Princip neolokalismu spočívá v tom, že nový manželský pár bydlí a hospodáří odděleně od rodičů obou manželů.

³ O dřívějším období je možné pouze spekulovat na základě beletrie, kázání či ojedinele i údajů ze seznamů obyvatel panství zhotovených pro různé účely, jejichž kvalita ale nemusí být dostatečně zaručena.

⁴ Podle Jiřího Langeru se tomuto typu vymykají jen některé oblasti Beskyd. [dle Horský, s. 34]

⁵ Severozápadní typ rodiny se vyznačuje vysokým věkem při prvním sňatku, který nebyl dostupný celé populaci, principem neolokalismu, převahou nukleárních rodin a principem jednonástupnictví. [Horský, Seligová]

⁶ Rozšířená rodina - nukleární rodina s alespoň jednou příbuznou svobodnou bezdětnou osobou, komplexní kmenová rodina - alespoň 2 lineárně uspořádané manželské páry, hospodářem je až do smrti muž z nejstarší generace, komplexní rodina s výměnkem - alespoň 2 lineárně uspořádané manželské páry, hospodářství přejímá syn nebo zeť ještě za života předchozího hospodáře, joint family - alespoň 2 laterálně uspořádané páry [Horský, Seligová, s. 36]

potřeba řádná smlouva. Smlouva také upřesňovala podmínky života bývalého hospodáře na výměnku. Odlišnost v náboženském vyznání dětí a rodičů také nebyla nijak neobvyklá.

Na druhou stranu kázání naznačují, že o své staré rodiče se měly postarat hlavně jejich děti. Na tuto povinnost dětí oplatit rodičům jejich péči upozorňoval například Jan Hus. Do jisté míry tedy mezigenerační solidarita v tradiční společnosti fungovala. Přesto však existovalo také hodně jednogeneračních domácností, v nichž se o sebe nejstarší generace musela postarat sama. Vzdát se vedení hospodářství znamenalo snížení životní úrovně a často i ohrožení chudobou, proto staří lidé tento krok co nejvíce oddalovali. [Nodl, s. 10 – 11] Mladé páry, které se chtěly vzít a založit rodinu, se tedy většinou musely stěhovat pryč od rodičů, na vlastní usedlost. Pokud si to nemohly dovolit, byly nuceny přejít do podružského postavení⁷ a čekat na odchod hospodáře na výměnek, někdy až na jeho smrt.

1.2 Oslabování rodinných vazeb v důsledku modernizace a zpětný chod způsobený komunismem

Hluboké společenské změny probíhající u nás od počátku 19. století, které způsobila modernizace, industrializace a všechny další související procesy (urbanizace, sekularizace...) zasáhly samozřejmě i rodinu. Kromě proměny vztahů v nukleární rodině, které přinesla např. emancipace žen, možnost rozvodu, větší důraz na cit v partnerských vztazích i ve vztahu rodičů a dětí, se odehrála změna i ve vztazích k širšímu příbuzenstvu. Vazby mezi orientační a prokreační rodinou se oslabily. Princip neolokalismu se začal prosazovat ještě výrazněji a dvougenerační rodina se stala naprosto převládajícím typem rodinného uspořádání. Talcott Parsons ji označil termínem nukleární rodina.

Na oslabování vazeb mezi rodiči a jejich dospělými dětmi měl v polovině 20. století výrazný vliv také rozvoj sociálního státu. Ten totiž přebírá mimo jiných funkcí rodiny také odpovědnost za péči o staré lidi. V důsledku toho ztrácí na významu

⁷ Přiřazení podruhů k rodině hospodáře je poněkud problematické. Podružské domácnosti totiž fungovaly relativně samostatně, na druhou stranu je ale často tvořily osoby, které byly s hospodářem v příbuzenském vztahu. Rozhodnutí o přiřazení podružské domácnosti k domácnosti hospodáře nebo o jejím oddělení má podstatný vliv na zjištění o podobě rodiny v tradiční společnosti. Protože většina podruhů nebyla v příbuzenském vztahu s hospodářem, v analýze historických pramenů se většinou podružské domácnosti berou jako samostatné. [Horský, s. 35]

povinnost postarat se o své staré rodiče. Rodině, a to jak nukleární tak i širší, postupem času zbývá jediná funkce – poskytování citové podpory. [Možný 2006, s. 22]

Po druhé světové válce se proces modernizace u nás odchýlil od směru, kterým pokračoval v západní Evropě, s níž se situace u nás do té doby shodovala. Nástup komunistického režimu podle Možného proces modernizace zmrazil – používá v této souvislosti pojem demodernizace.⁸ [Možný 2003, s. 13] Zpočátku chtěl komunistický režim rodinu oslabit a její funkce měl převzít stát a jím zřízené instituce. Cíle marxismu, které měly změnit rodinu tak, aby podporovala vznik a rozvoj socialistické společnosti, byly velkolepé⁹, realita ale byla pro rodinu i jednotlivce většinou bolestná. Vytyčených cílů se sice v některých oblastech dosáhlo, důsledkem pro rodinu a její členy však nebylo usnadnění péče o rodinu a domácnost ani zlepšení vzájemných vztahů. Velmi brzy bylo u nás ve srovnání se Západem dosaženo vysoké zaměstnanosti žen, téměř plné, a navíc většinou na plný úvazek. Stát ovšem na svá bedra nepřevzal péči o domácnost, která tak pro ženy v Československu zůstávala „druhou směnou“. [Matoušek, s. 40]

Péče o děti byla sice do značné míry institucionalizována, její kvalita ovšem nebyla na vysoké úrovni. Na negativa kolektivní péče o děti začali už v 60. letech upozorňovat psychologové Matějček a Langmeier.¹⁰ Zdůrazňovali nutnost pevné citové vazby mezi dítětem a rodiči, jejíž absence může způsobit syndrom deprivace. Ukázalo se, že není možné oddělit výchovu dětí od rodiny bez vážných důsledků pro psychický vývoj dětí. Postupem času tak bylo jasné, že rodinu tak jednoduše nahradit institucionalizovanou výchovou a státem poskytovanými službami nejde.

Tyto pro rodinu velmi obtížné podmínky ji ve svém důsledku ještě posílily. Došlo ke zvýšení významu neformálních sociálních sítí, zejména pak sítí rodinných. Rodinná solidarita a vzájemná podpora generací zajišťovaly vyrovnávání nedostatků, jejichž slibovaná náhrada státem byla nedostatečná, anebo chyběla vůbec. [Možný,

⁸ Některé údaje svědčí o pokračující modernizaci (v průmyslovém slova smyslu) – např. nárůst podílu zaměstnaných v průmyslu či zvyšující se urbanizace. Možný uvádí jako příklady procesů demodernizace například zničení bankovníctví a kapitálového trhu či zrušení tržní tvorby cen.

⁹ Nastolení beztřídní společnosti, v níž budou všichni svobodní a rovní, se mělo promítnout i do zlepšení rodinných vztahů. Marxistická vize zahrnovala například to, že lidé se budou moci svobodně a bez překážek brát a rozvádět, stát bude zajišťovat péči o děti, takže ženy budou moci mít děti i bez podpory otce. Dojde k osvobození žen od péče o domácnost a o rodinu, ženy budou moci pracovat stejně jako muži. [Matoušek, s. 39]

¹⁰ Například v knize Psychická deprivace v dětství, ale i v mnoha dalších.

2003, s. 13] Možný v této souvislosti přichází s termínem familiarismus, kterým označuje zvýšenou orientaci na rodinu a uzavírání se do soukromé sféry. Rodina opět začala mít i ekonomickou funkci, samovýroba se stala nezbytností. [Hamplová, 2001, s. 112]

„Rodiny reagovaly na špatně fungující stát i časnými sňatky, které střední generaci umožňovaly podporovat začínající rodinu v období, kdy ještě nebylo třeba pečovat o generaci nejstarší.“ [Matoušek, s. 40] Matoušek používá pro střední generaci označení „sendvičová“ a podle něj nesla největší zátěž při poskytování podpory jak dětem, tak stárnoucím rodičům. Manželství uzavíraná v brzkém věku, jejichž živobytí samotný pár nedokázal zajistit, se však ukázala jako velmi křehká, což se projevilo v nárůstu počtu rozvodů.

Díky posunu uzavírání sňatku do dřívějšího věku a posílení spolupráce mezi generacemi v období komunismu opět vzniklo silnější pouto mezi třemi generacemi dětí, rodičů a prarodičů. Stále sice platil princip neolokalismu, mladé páry po uzavření manželství nebo po narození dítěte začínaly bydlet odděleně,¹¹ i přesto se však mladí manželé většinou neobešli bez finanční podpory svých rodičů. Přesuny financí od starší generace k mladší posiloval způsob odstupňování platů – s přibývajícím věkem přibýval i plat, takže prarodiče měli ve srovnání s rodiči vyšší příjmy, z nichž si mohli dovolit mladou rodinu podporovat.

Finanční podpora ale nebyla jediná, kterou mladá rodina potřebovala. Prarodiče jí také umožňovali využívat další nabyté statky – chaty a chalupy, kolem nichž se často točil kontakt se třetí generací. Protože pracovali většinou oba mladí manželé, prarodiče také pomáhali s péčí o domácnost a s hlídáním dětí. Došlo k posílení institutu babiček. Babičky, a samozřejmě i dědečkové, vyzvedávaly děti ze školy, vodily je na kroužky, učily se s nimi, hlídaly je v době nemoci, neznáma děti trávily u prarodičů na chatě nebo na chalupě velkou část letních prázdnin. To umožňovalo oběma rodičům pracovat na plný úvazek. Prarodiče tak vlastně plnili funkce, které měl podle původní marxistické vize převzít stát. Byli to prarodiče, kdo pomáhal pečovat o domácnost, kdo nahrazoval nekvalitní institucionální výchovu. V období komunismu tak u nás došlo k posílení mezigeneračních vztahů a ke zvýšení významu role prarodičů.

¹¹ Což podporovala i propopulační politika socialistického státu v 70. letech, díky jejímž opatřením měli manželé nárok na novomanželskou půjčku a šanci získat vlastní byt.

1.3 Rodina a mezigenerační vztahy po transformaci

Kvůli specifickým podmínkám v komunistickém Československu byl u nás vývoj vztahů mezi generacemi jiný než na Západě. Rozvolňování vazeb mezi prarodiči a rodiči se pod vlivem nepříznivé situace zastavilo, dokonce se obrátilo zpět směrem k jejich většímu posilování. Od transformace už sice uplynulo téměř 20 let, což je dostatečně dlouhá doba¹² na to, aby se celospolečenské změny nějak promítly do mezigeneračních vztahů, ovšem i přesto je možné stále vysledovat stopy 40 let komunismu.

V dosavadním českém sociologickém výzkumu bylo mezigeneračním vztahům druhé a třetí generace věnováno jen málo pozornosti. Z oblastí sociologie rodiny byla pozornost zaměřena spíše na jiná témata. Když už byly mezigenerační vztahy zkoumány, šlo většinou o vztahy v nukleární rodině – mezi rodiči a jejich malými dětmi. Vztahy druhé a třetí generace, obou dospělých, se začínají objevovat jako sociologicky významné výzkumné téma až v poslední době.

Od revoluce u nás bylo provedeno několik výzkumů, které sledovaly mezigenerační vztahy. Tři takové výzkumy přinesly výsledky, které není možné v této práci opomenout. Jednak ukazují, že téma mezigeneračních vztahů v naší společnosti je významné, ve srovnání s jinými (hlavně západními) zeměmi specifické a zaslouží si větší výzkumnou pozornost, které se mu pomalu ale jistě začíná dostávat. Zároveň jsou tyto výzkumy velkým zdrojem inspirace pro hledání kategorií a vztahů mezi nimi ve vlastních narativních rozhovorech, jejichž analýza a interpretace jsou základní částí této bakalářské práce. Proto budou následující stránky věnovány shrnutí jejich výsledků.

1.3.1 Hodnota dítěte a mezigenerační vztahy v šesti kulturách

Prvním výzkumem, který se hodně zabýval mezigeneračními vztahy, byl kvantitativní mezinárodní výzkum „*Value of Children and Intergenerational Relationship in Six Cultures*“, který probíhal v letech 1999 a 2000 a jehož se zúčastnila i Česká republika. Dotazovány v něm byly tři generace žen, tedy dcery, matky a babičky. Tento výzkum umožnil srovnat situaci u nás s Německem a tím

¹² I když interval uváděný nejčastěji jako odstup mezi dvěma generacemi je 30 let. [Mannheim, s. 13]

ukázat, zda a jaký mělo období komunismu vliv na rodinu a rodinné vztahy a jestli je tento vliv patrný i 10 let pro revoluci. [Možný, 2003, s. 11 – 36]

I přesto, že vzájemné srovnání dat za Českou republiku a Německo má mnoho omezení¹³ „... rozdily (...) ukazují tím směrem, že českou rodinu uplynulých čtyřicet let sociální stagnace významně ovlivnilo. Tradičnější formy rodinné solidarity tu nacházíme v signifikantně větší míře než v obdobném třígeneračním souboru německém.“ [Možný 2003, s. 35]

V České republice můžeme častěji sledovat tendenci společného soužití prarodičů s nukleární rodinou, a to jak s úplnou, tak s neúplnou. Ve srovnání s Německem je u nás také častější společné bydlení ovdovělého prarodiče s rodinou svých dětí. České ženy kladou větší důraz na mezigenerační solidaritu v obou směrech¹⁴, německé ženy naopak považují za větší hodnotu dosažení autonomie vlastní nukleární rodiny. České ženy také daleko více zastávají názor, že děti mají povinnost postarat se o své staré rodiče. Možný to považuje za důsledek hůře fungujícího sociálního státu u nás ve srovnání s Německem, kde péči o staré lidi přebírá právě stát a nespočívá tak na bedrech rodiny. U českých matek sledujeme i vyšší očekávání pomoci od svých dcer v budoucnosti – očekávají především emocionální podporu, ale také to, že jejich děti se o ně ve stáří postarají nebo že budou bydlet blízko nich.

Vztahy českých matek a babiček se ukázaly jako důvěrnější, a to za oba výběrové soubory – za matky i za babičky. U českých matek a babiček jsou ale zároveň častější i konflikty. Podle Možného „...to svědčí o celkově vyšší dynamice mezigeneračních vztahů v České republice a větší otevřenosti nukleární rodiny k rodinám původu.“ [Možný 2003, s. 22]

Také z otázek na praktickou pomoc matek svým rodičům vyplývá, že u nás existuje větší závislost mezi generacemi. České matky poskytují svým rodičům častěji praktickou pomoc i emocionální podporu, což potvrzuje hypotézu o větší důvěrnosti, intimitě a blízkosti druhé a třetí generace u nás. V poskytování finanční pomoci ovšem nejsou žádné významné rozdíly. Pomoc a podpora u nás plynou oběma směry. České babičky častěji finančně podporují svoje dcery a jejich rodiny ve srovnání s babičkami v Německu. Německé babičky ovšem daleko častěji než ty

¹³ Malé výběrové vzorky, jinak sestavené dotazníky v každé zemi, nereprezentativnost za celou populaci.

¹⁴ Tedy jak ve směru podpory od rodičů ke svým dětem, tak ve směru opačném, tedy pomoc od dětí směrem ke svým starým rodičům.

české dávají peníze svým vnoučatům. U nás není přímá finanční podpora vnoučat tak obvyklá, naše babičky naopak děti častěji obdarovávají nějakým věcným dárkem. Babičky svým dcerám praktickou pomoc příliš často neposkytují ani v jedné zemi. Emocionální podpora častěji plyne od matek ke svým rodičům než opačně, i tak ale v poskytování emocionální podpory vedou české babičky nad těmi německými.

Vzájemně poskytovanou pomoc vnímají německé matky a babičky jako vyrovnanější. Snaha o vyrovnanost je podle Možného typická pro moderní smluvní společnost, kdežto určitá nevyváženost naopak více charakterizuje tradiční společnost. Potvrzuje se tedy předpoklad, že transformace rodiny probíhající na západě byla u nás v důsledku komunismu zastavena či pozastavena.

1.3.2 Vztahy a soužití generací v rodině

Druhý, tentokrát kvalitativní výzkum, byl součástí projektu „*Mládež, děti a rodina v období transformace*“ Masarykovy univerzity v Brně, který začal v roce 1999 a jehož průběžné výsledky byly představeny na sympoziu v září 2002. Jedná se o výzkum Kateřiny Rajmicové „*Vztahy a soužití generací v rodině*“. [Rajmicová, s. 72 – 79]

„*Cílem výzkumu bylo zkoumat, jak prožívají a vnímají své vztahy a soužití rodiče a jejich dospělé děti.*“ [tamtéž, s. 73] Pozornost byla zaměřena na srovnání různých typů vztahů z hlediska genderu a typu soužití těchto dvou generací v tom, jak jsou funkční, jaká je míra mezigenerační solidarity a zda dochází ke konfliktům. Rajmicová uvádí v textu některá zajímavá zjištění.

Prvním z nich je zájem rodičů, aby se obě rodiny navzájem svěřovaly s případnými konflikty a problémy. Dále vyplynulo, že na vztah rodičů a jejich dospělého dítěte má vliv i vztah rodičů k dalším dětem. Upřednostňování jednoho z dětí může vést k negativním mezigeneračním vztahům v rodině, k omezení vzájemných kontaktů a snížení vzájemně poskytované pomoci a podpory.

Výzkum potvrdil hypotézu, že oddělené bydlení je považováno za lepší variantu. Motivací ke společnému bydlení může být touha po častém kontaktu, zdravotní stav někoho z rodiny nebo nedostatek finančních prostředků pro samostatné bydlení na dobré úrovni (ve srovnání s úrovní, kterou by mělo bydlení

u rodičů). Společné bydlení více generací u nás tedy může být výsledkem špatné bytové situace, nikoli nutně důsledkem citové blízkosti generací.¹⁵

Funkční společné bydlení vyžaduje jistou míru autonomie a oddělenosti domácností, respektování vyjednaných pravidel (jako například klepání při vstupu do pokoje), ale závisí i na osobnostních rysech (tolerance, respekt). Výhodou, kterou přináší rodině funkční soužití generací, je podle respondentů z obou generací hlavně hlídání dětí. Podstatným zjištěním je, že vnoučata jsou důležitým pojítkem mezi generací rodičů a prarodičů. [Rajmicová, s. 79]

Z hlediska citové blízkosti posuzovali respondenti vzájemné vztahy generací jako blízké, ovšem s jistou mírou odstupu, což ale vnímali jako správné. Frekvence návštěv je ovlivňována typem soužití a vzdáleností bydliště. Pokud spolu generace nežijí, vliv má také charakter vztahů (zda jsou chladné nebo naopak důvěrné).

„Vzájemná pomoc (...) je odrazem kvality vztahů a současně kvalitu vztahů podporuje a vytváří.“ [Rajmicová, s. 77] I z tohoto výzkumu podobně jako z výzkumu *Value of Children and Intergenerational Relationship in Six Cultures* vyplývá, že pomoc poskytují jak rodiče dospělým dětem (zejména s hlídáním vnoučat a materiální pomoc, která je často určena rovněž vnoučatům), tak děti svým stárnoucím rodičům (hlavně praktická pomoc s manuální prací).

Oba výzkumy se ale trochu liší ve výsledcích, které poukazují na normativní očekávání. Podle účastníků kvalitativního výzkumu nejsou rodiče povinni poskytovat svým dospělým dětem finanční ani jinou podporu a je to tedy čistě projev jejich dobré vůle. Jejich podpora není očekávaná. Stejný postoj vyjadřovali respondenti i v případě péče dětí o své staré rodiče. Zde už se ale objevovalo i vnímání pomoci rodičům jako morální povinnost, jako forma reciprocit za jejich péči v dětství a v počátcích samostatnosti. Respondenti vyjadřovali jak odhodlání postarat se o své rodiče, tak obavy, zda to zvládnou.

Z výzkumu dále vyplynulo, že vysoká míra mezigenerační solidarity nemusí nutně znamenat, že se obě generace shodují ve svých hodnotových orientacích. Konflikty a neshody mezi generacemi se vyskytují a nevyhýbají se ani těm mezigeneračním vztahům, v nichž je vzájemná solidarita vysoká. Konflikty

¹⁵ Stejně tak může ale být společné bydlení výsledkem podřízení se statkům, které má rodina k dispozici, a být tak spíše znakem bohatství. Pokud rodiče vlastní dvougenerační domek, pak je společné bydlení mladého páru a rodičů logickým rozhodnutím.

vyvolávají nejčastěji názorové rozdíly v oblasti výchovy dětí, péče o domácnost, životního stylu a přístupu k majetku a penězům.

1.3.3 Senioři ve společnosti. Strategie zachování osobní autonomie

Výsledky posledního výzkumu, který je relevantní pro tuto bakalářskou práci, byly publikovány koncem roku 2007. Jedná se o projekt *Senioři ve společnosti. Strategie zachování osobní autonomie* vedený Danou Sýkorovou, jehož realizace začala v roce 2002. Vztahy seniorů s rodinou byly jedním z významných témat kvalitativních rozhovorů.

Výsledky Moravskoslezské studie [Sýkorová, s. 172 – 188] ukazují, že vzájemné vztahy s dětmi mají pro staré rodiče vysokou hodnotu, což jim připadá jako samozřejmost. Děti nejsou pro seniory pouze zdrojem pomoci, i samotný citový vztah je podstatný a obojí dohromady spoluvytváří pocit zázemí. „*Nezdá se, že by citový vztah starých rodičů k dospělým dětem byl podmíněný vzájemným porozuměním, spíše je něčím ‚navíc‘...*“ [tamtéž, s. 174]

Vzájemné kontakty starých rodičů s jejich dospělými dětmi a jejich rodinami (ať už jde o návštěvy nebo telefonáty) jsou poměrně časté. Nejužší rodina a kontakty s ní jsou pro seniory velmi důležité. Pokud mají rodiče pocit, že je jejich dospělé děti nenavštěvují tak často, jak by si představovali, ve vzájemném vztahu se to projevuje negativně. Nedostatečné kontakty mají rodiče i děti tendenci omlouvat velkou vzdáleností bydliště a nedostatkem času dětí. Úplnou absenci kontaktů nesou staří rodiče velmi těžce.

Z pohledu dospělých dětí jsou jejich vzájemné kontakty se starými rodiči celkem časté a pravidelné. Vidají se „jen tak“, aby si popovídali o běžných věcech, významnou část kontaktů tvoří ale i setkání při zvláštních příležitostech, jako jsou něčí narozeniny, výročí nebo třeba Vánoce. Děti chápou potřebu rodičů často se vidat, zdůrazňují ale také vlastní omezení plynoucí z pracovních povinností a povinností vůči vlastní rodině. V konečném důsledku jsou to pak právě děti, kdo rozhoduje o vzájemných kontaktech se starými rodiči. Osobní kontakty významně doplňují telefonáty.¹⁶ Ke změně charakteru a intenzity vzájemných kontaktů může

¹⁶ Sýkorová mluví o „*telefonizaci*“ systému příbuzenské pomoci a podpory“. [s. 185]

podle výpovědí příslušníků střední generace vést například zhoršení zdravotního stavu rodiče nebo ovdovění.

Vztahy seniorů k vnoučatům jsou podle výpovědí účastníků Moravskoslezské studie kvalitnější než vztahy s dětmi. Narozdíl od nich jsou vztahy s vnoučaty založeny pouze na citech, nepromítá se do nich pomoc a četnost vzájemných kontaktů, nejsou tolik zatíženy pocitem vzájemné zodpovědnosti. „*Narušené vztahy prarodičů s vnoučaty jsou zpravidla odrazem konfliktních vztahů seniorů s dospělými dětmi, někdy ‚složitějšího dospívání‘ vnoučat.*“ [tamtéž, s. 176]

Rodinné vztahy značná část respondentů označila za zdroj konfliktů a problémů. Aby se senioři vyvarovali konfliktním setkáním, vybírají si, s kým budou trávit svůj čas a s kým ne.¹⁷ Snaží se hledat kompromisy, nevnucovat ostatním své názory, nemluvit jim do života. Za důležitou považují vzájemnou toleranci, respekt autonomie, schopnost naslouchat druhým a snahu nezatěžovat je svými problémy.

Příslušníci střední generace v rozhovorech většinou reflektovali vztahy se starými rodiči pozitivně. Zdůrazňovali city a vzájemné porozumění. I oni považovali vzájemné dobré vztahy za samozřejmé. Uvědomují si ale také vzájemné neshody a konflikty. Za jejich příčiny označovaly psychický stav či vlastnosti svých starých rodičů, rozdíly v názorech, snahu rodičů vměšovat se do jejich života (např. pokud jde o partnerské vztahy, zaměstnání, výchovu vnoučat). Konflikty s rodiči však dospělé děti berou jako normální součást života, snahu rodičů vměšovat se do jejich života zas „*jako ‚přirozený‘ rys rodičovství*“ [Sýkorová, s. 186]

1.4 Mezigenerační vztahy dnes

Na základě výše zmíněných výzkumů a další literatury o současné české rodině se můžeme pokusit zodpovědět otázku, jaké jsou dnešní mezigenerační vztahy v rodině. I když proces transformace způsobil velké změny v nukleární rodině, v mezigeneračních vztazích k příliš radikální změně nedošlo. Vztahy s třetí generací zůstávají pro nukleární rodinu významnou složkou rodinného života. Generace zůstávají v kontaktu, vzájemné poskytování pomoci a podpory stále funguje.

¹⁷ Podle Sýkorové [s. 180] jde o regulaci sociálních vztahů prostřednictvím selekce. Ve výzkumu se tak potvrdila teorie socioemocionální selektivity.

Z výpovědí respondentů kvalitativních výzkumů¹⁸ můžeme soudit, že udržování vztahů mezi generacemi je v současné době hodně otevřeno vzájemnému vyjednávání. Nezbytnou podmínkou dobrého fungování mezigeneračních vztahů je udržení autonomie generací, jistého vzájemného odstupu, který ale neznamená oslabení vztahů, ale je to normální a nutné pro jejich funkčnost. Tento odstup se projevuje v základu tím, že obě generace preferují samostatné bydlení.

Význam či síla mezigeneračních vztahů u nás se projevuje existencí vysokého potenciálu pomoci a podpory, kterou jsou si jednotlivé generace v případě potřeby schopny poskytnout. Jistotu tohoto zdroje pomoci vyjadřují obě generace svým přesvědčením, že je povinností dětí postarat se o své staré rodiče i očekáváním vzájemné pomoci, případně také prohlášením, že oni pomoc poskytují nebo hodlají poskytovat, až jí bude třeba.

Mezigenerační vztahy se pod vlivem mnoha faktorů neustále vyvíjejí a proměňují. Jaké asi budou v budoucnu?

2 Mezigenerační vztahy – pohled do budoucnosti

Pro význam a podobu mezigeneračních vztahů v budoucnosti jsou klíčové přinejmenším dva procesy – demografické změny a sblížování České republiky se západními zeměmi. Budoucnost můžeme bezesporu jen těžko předvídat. Přesto můžeme na základě dnešní podoby společnosti, rodiny a mezigeneračních vztahů a na základě trendů budoucího vývoje vyslovit hypotézy o podobě mezigeneračních vztahů v budoucnu.

Podle Možného se dá „očekávat, že tak jak se postupně homogenizuje ekonomické a politické prostředí, začnou se v Evropské unii více sobě podobat i vzorce rodinného chování.“ [Možný 2003, s. 35 a 36] To tedy znamená, že mezigenerační vazby se budou nadále „oslabovat“. Spolu s tím, jak bude klesat potřeba nejstarší generace přijímat pomoc a podporu od generací mladších (místo toho nastoupí stát a soukromé penzijní pojištění), budou slábnout i vzájemné

¹⁸ Máme na mysli výše zmíněné výzkumy *Vztahy a soužití generací v rodině a Seniori ve společnosti. Strategie zachování osobní autonomie.*

emocionální vazby generací. Vzájemná závislost generací bude nahrazena jejich větší autonomií.

Do vztahu generací se jistě promítne také stárnutí populace, zapříčiněné z jedné strany klesající porodností, z druhé pak klesající úmrtností a prodlužováním naděje dožití. Česká republika se z hlediska stáří populace momentálně pohybuje někde okolo evropského průměru. Predikce na rok 2050 však ukazují, že naše populace bude pravděpodobně patřit k těm nejstarším. Ve zmiňovaném roce by 1/3 populace měla být starší 65 let, výrazně naroste počet osob starších 80 let. [Sýkorová, s. 42] V souvislosti se stárnutím populace se nejčastěji objevují obavy z udržitelnosti sociálního zabezpečení, financování důchodů a zdravotní péče. Tyto obavy mohou být jednou z příčin oslabování mezigenerační solidarity ve společnosti.

Podle některých sociologů – např. A. Giddense [dle Sýkorová, s. 52] bude mít ale stárnutí populace i další důsledky, které mohou znamenat pozitivní změnu v pohledu na seniory a v mezigeneračních vztazích. Nárůst seniorů ve společnosti povede ke zvýšení heterogenity seniorské populace, a hlavně k většímu zviditelnění této heterogenity. Senioři budou také stále silnější sociální skupinou,¹⁹ která bude mít dostatečný vliv na to, aby omezila diskriminaci seniorů a vyvrátila falešné představy o seniorské populaci. Podle Giddense bude budoucí společnost „společností bez věku“ a bez ageismu. [dle Sýkorová, tamtéž]

Mezigenerační vztahy mohou v budoucnosti ovlivnit i další změny, které se zdánlivě týkají pouze nukleární dvougenerační rodiny. V roce 2007 činila úhrnná rozvodovost 49% - rozvádí se tedy téměř každé druhé manželství. Téměř v 60% se přitom jednalo o rodiny s dětmi. Pro třetinu novomanželů přitom není uzavírání sňatek prvním v pořadí. Zároveň neustále narůstá počet párů, které žijí v nesezdaném soužití. Podíl dětí narozených mimo manželství dosáhl v roce 2007 téměř 35%.²⁰

Tyto skutečnosti přesahují svým významem hranice nukleární rodiny a přetvářejí podobu a význam mezigeneračních vztahů. Rodiče dospělých dětí jsou stále první v řadě, na koho se dospělé děti obracejí v případě nějakých problémů. [Matějček, Dytrych, s. 12 – 13] To je pravděpodobně přetrvávající sklon k familiarismu z období komunismu. Zároveň je ale funkce rodičů jako první

¹⁹ Posilování moci seniorů ve společnosti by však mohlo také posilovat negativní pohled a nepřátelství.

²⁰ Údaje Českého statistického úřadu [<http://www.czso.cz/csu/csu.nsf/informace/coby032008.doc>] (24. 3. 2008) a údaje o opakovaně uzavřených manželstvích za rok 2006 [[http://www.czso.cz/csu/2007edicniplan.nsf/t/2100442379/\\$File/40070702.pdf](http://www.czso.cz/csu/2007edicniplan.nsf/t/2100442379/$File/40070702.pdf)] (24. 3. 2008)

záchranné sítě či prvního ramene na vyplakání dále posilována novými proměnami společnosti a rodiny. Rodiče se stávají významným zdrojem podpory svých dětí v případě rozvodu či rozchodu s partnerem. V takovém případě jsou finančními sponzory, pomáhají s výchovou a hlídáním dětí, často v obtížné situaci nabídnou dítěti a vnoučatům společné bydlení.²¹ Nejistota a nestabilita partnerských vztahů a manželství v dnešní společnosti tedy může posilovat vztahy mezi druhou a třetí generací. Rozpad manželství (či nesezdaného soužití) může ale také znamenat konec mezigeneračních vztahů, když například prarodiče partnera, kterému nebyla svěřena péče o děti, ztratí možnost stýkat se s vnoučaty.

Opakované sňatky dospělých dětí vedou k rozšiřování rodinných sítí jejich rodičů. Toto míšení rodin (family blending) může do jisté míry nahradit rodinné kontakty, které ubývají v důsledku snižující se porodnosti. Soužití více generací, které je mýtem o podobě života v tradiční společnosti, se ve společnosti dnešní stává realitou. Není nijak neobvyklé, když žijí čtyři generace z jedné rodiny. J. Alan už v roce 1989 upozorňoval, že „*poprvé v lidské historii žijí pospolu čtyři generace*“.
[Alan, s. 379] Tento trend má naději přetrvat i přes odsouvání rodičovství do pozdějšího věku. Tento posun by mohl být vyrovnán prodlužováním naděje dožití. Vznik beanpole families²² by mohl vést k posílení mezigeneračních vztahů, dokonce by mohl nastolit další výzkumné otázky o vztazích ob jednu či dvě generace.
[Sýkorová, s. 44 – 46]

Jak je vidět z posledních řádků, v současné české společnosti a v současných rodinných vztazích můžeme najít příznaky, které by se mohly rozvinout jak směrem k posilování tak směrem k oslabování mezigeneračních vztahů. Na jednoznačné závěry je v tuto chvíli příliš brzy, ovšem tyto rozporné příznaky zvyšují atraktivitu mezigeneračních vztahů jako výzkumného tématu. Na budoucí vývoj bude mít jistě vliv socializace nejmladší generace – do jaké míry dojde k internalizaci hodnot a vzorců chování jejich rodičů a prarodičů, v nichž ještě nacházíme jistou neopomenutelnou míru vzájemné závislosti, citové blízkosti a solidarity, a do jaké míry bude nejmladší generace ovlivněna hodnotami a vzorci západních zemí – tedy tendencí k většímu oddělení generací. Narativní rozhovory s příslušníky nejmladší

²¹ Časté společné bydlení se starými rodiči zjišťujeme především u osamělých matek. [Národní zpráva o rodině, s. 60]

²² Rodina, jejíž žijící členové pocházejí z mnoha generací, ale každá generace má méně členů. [<http://www.wordspy.com/words/beanpolefamily.asp>] (24. 3. 2008)

generace poskytují vhodný materiál právě pro nahlédnutí pod pokličku jejich probíhající socializace.

3 Proměny mezigeneračních vztahů v životním běhu

Historický vývoj není jediným významným kontextem, který ovlivňuje podobu mezigeneračních vztahů. Dalším neopomenutelným kontextem je životní běh či rodinný cyklus, v jehož průběhu se mění síla i kvalita mezigeneračních vztahů a také funkce, kterou plní. Ve světle životního běhu je tedy poněkud problematické označit současnou rodinu za nukleární, bez významných mezigeneračních vazeb, či naopak za rodinu s autonomními generacemi, ale přesto důležitými vzájemnými vztahy. Do jaké míry je rodina nukleární nebo generačně propojená závisí na tom, v jaké fázi rodinného cyklu se právě nachází.

V současné společnosti je přitom obtížné přesněji určit jednotlivé fáze životního běhu. Ten je totiž čím dál méně standardizovaný a každý jedinec má stále větší manévrovací prostor pro přizpůsobování standardu stanoveného institucemi. „*Schopnost institucí utvářet smysluplné biografie se tedy zmenšuje*“, což platí i o rodině. [Heinz, Krüger, s. 163] Destandardizace životního běhu se projevila i v analyzovaných rozhovorech – v podobě rozvodů některých rodičů respondentů, ale i prarodičů. Podle Eldera a O'Randa existuje spojitost mezi měnící se podobou života jednotlivců a změnami celé společnosti. [dle Heinz, Krüger, s. 162] Jeden z mechanismů, které tuto spojitost vytvářejí, je setkávání jednotlivých životních běhů v rodině. Analýza celospolečenských jevů by tak měla jít ruku v ruce s analýzou „*propojenosti životů jak uvnitř generací, tak mezi nimi*“. [Heinz, Krüger, s. 172]

Stejně jako jednotlivé fáze životního běhu, také propojenost životů mezi generacemi je stále volnějším prostorem pro vyjednávání. Pokud se zamyslíme nad možnými fázemi životního běhu, téměř v každé objevíme místo pro poskytování a přijímání pomoci mezi generacemi a spolu s ním i místo pro vzájemné kontakty a utváření vztahu.²³ Vzhledem k této rozvolněnosti zasluhuje téma mezigeneračních vztahů výzkumnou pozornost. Zaměření pozornosti na to, jakým způsobem jsou

²³ Například finanční podpora od rodičů po odstěhování dospělého dítěte do vlastního bytu, pomoc prarodičů s hlídáním dětí (nejen) v případě pracovního vytížení obou partnerů, pomoc s výchovou dětí v případě rozvodu manželů, praktická pomoc v domácnosti starších prarodičů, navštěvování prarodiče po ovdovění – udržování sociálních kontaktů a jistě mnohé další.

mezigenerační vztahy a vyjednávání v rodině vnímány generací nejmladší, nám může pomoci vysledovat oblasti, které budou v budoucích rodinách klíčovými pro utváření mezigeneračních vztahů. Totéž platí o mezigenerační solidaritě.

4 Metodologie výzkumu

Předkládaná analýza navazuje na výzkum provedený v rámci Praktik z kvalitativního výzkumu na FSV UK (LS 2006/7). Tématem tohoto výzkumu bylo zjistit, jaké je povaha mezigeneračních vztahů v rodině, jaké jsou vztahy k prarodičům a s prarodiči, jak jsou tyto vztahy hodnoceny a podle jakých norem jsou posuzovány. Cílem bylo především otevřít toto téma a najít jeho sociologicky relevantní aspekty.

Pro získání dat byly vzhledem ke zmíněnému cíli zvoleny narativní rozhovory s vnoučaty na téma prarodiče – babičky a dědečci – v jejich životě. Tato metoda je nejlepší možná i pro dílčí téma zde představené analýzy, neboť zaměřuje naši výzkumnou pozornost na oblasti relevantní pro samotné respondenty. Pokud chceme zjistit, jak vnoučata vnímají vztahy druhé a třetí generace, nejvhodnější je právě narativní rozhovor, který ponechává prostor samotnému vnoučeti, aby zmínilo to, co považuje za relevantní a v takové struktuře, která je vlastní jeho vnímání a přemýšlení o daném tématu. Může tak představit svůj pohled bez zásahů výzkumníka a jeho předem vytvořených hypotéz.

Zároveň považujeme za zajímavé, že analýza je zaměřena na vztahy, jichž nejsou vypravěči (tedy vnoučata) přímými účastníky. Díky tomu je možné očekávat určitý odstup, který vede k větší upřímnosti. Zároveň si vnoučata jako pozorovatelé mohou lépe všimnout ideálů, normem a očekávání, na jejichž pozadí vztahy druhé a třetí generace fungují. *„Zatímco zkušenosti vedou člověka k tomu, že si je čím dál tím méně vědom toho, co bere za samozřejmost, ostatní vedou zkušenosti k tomu, že si jsou stále více vědomi toho, co on bere za samozřejmost, a tak může být moudré studovat jeho tým, že studujeme je.“*²⁴ [Goffman, s. 260] Po vzoru této Goffmanovy

²⁴ V originále *„Whereas experience leads him to become decreasingly aware of what he is taking for granted, experience leads them to become increasingly aware of what he is taking for granted, and so it can be wise to study him by studying them.“* Přeložila autorka. Goffman tuto úvahu vyslovuje v souvislosti s předstíráním normality s cílem zakrýt situaci, která může znamenat ohrožení. Tuto úvahu zde tedy do určité míry rozšiřujeme na rodinné vztahy.

úvahy můžeme předpokládat, že vyprávění vnoučat jako třetí strany může přinést zajímavý pohled na vztah druhé a třetí generace.

Základní narativní otázka, kterou rozhovor začínal, zněla: „*Můžete mi, prosím, vyprávět o tom, jakou úlohu ve vašem životě hráli (a hrají) vaši prarodiče, dědečkové a babičky?*“ Podle schopnosti respondenta bez zásahů vyprávět na toto téma byly v pozdějších fázích rozhovoru pokládány další otázky.²⁵ Cílem tazatele bylo pouze podněcovat vyprávění, ale pokud možno do něj příliš nezasahovat.

Provedeno bylo 14 narativních rozhovorů, které měly být dále analyzovány pomocí metody zakotvené teorie. Téma této práce – Vnímání vztahů druhé a třetí generace očima vnoučat – tedy vzniklo až na základě toho, co se objevilo v narativních rozhovorech – bylo generováno z dat. Analýza byla provedena metodou zakotvené teorie, jak je popsána v knize A. Strausse a J. Corbinové. [Corbinová, Strauss] Během postupného procesu identifikace jevů, kategorií a jejich vztahů a jejich následného ověřování na datech, byl vytvořen základní paradigmatický model. [viz. Příloha 1 a 2] Prostřednictvím tohoto modelu k sobě můžeme vztáhnout jednotlivé jevy, které se objevily v rozhovoru, interpretovat, jak vnoučata vnímají vztahy druhé a třetí generace, a vyslovit hypotézy o podobě těchto vztahů, které je možné dále ověřovat a zpřesňovat na základě dalších dat.

Metoda zakotvené teorie se při analýze dobře osvědčila, rozhovory byly dostatečně syté na to, aby bylo možné vytvořit paradigmatický model a hypotézy. Analýza však zároveň poukázala na souvislost vnímání vztahů druhé a třetí generace s dalšími jevy, které měly v narativních rozhovorech na téma prarodiče pouze okrajovou pozici a k jejichž lepšímu zpracování do modelu by tak bylo do budoucna nutné provést polostrukturované rozhovory přesněji zacílené na tyto oblasti.²⁶

²⁵ Další pokládané otázky byly například: *Jaké máte vzpomínky na vaše prarodiče? A jaký máte vztah dnes? Jaké místo ve vašem životě zaujímají? Jaké jste měl vztahy s prarodiči během života? Jaké máte nyní? Z těch strukturovanějších pak třeba: Jaká je vaše nejstarší (poslední) vzpomínka na prarodiče? O čem se spolu ne/bavíte? Kdy se vídáte, jak často a při jakých příležitostech? Jací jsou vaši prarodiče? Podíleli se nějak na vaší výchově? K čemu vás vedli? Jak jsou přijímání rodinou, příbuzenstvem (zejména rodiči)? Jak spolu vycházíte? Pomáháte si? Jak?*

²⁶ Máme na mysli především druhou generaci – vlastnosti příslušníků druhé generace a vztahy první a druhé generace, na něž nebyla v rozhovorech zaměřena pozornost.

5 Analýza narativních rozhovorů

Nyní se dostáváme k hlavní části této práce – k samotné analýze provedených rozhovorů. Vzhledem k tomu, že šlo o narativní rozhovory, je u jednotlivých vnoučat téma vztahů 2. a 3. generace a dalších souvisejících jevů rozvedeno do různé šíře. Základní analytický příběh všech rozhovorů však můžeme shrnout následovně.

5.1 Kostra příběhu

Hlavní pozornost je zaměřena na to, jak vnoučata vnímají vztahy druhé a třetí generace, jak je v narativních rozhovorech interpretovala.²⁷ To, že vnoučata vnesla do rozhovorů téma vzájemných vztahů druhé a třetí generace a začlenila ho do svého vyprávění, ukazuje, že jejich vnímání prarodičů je pevně zasazeno do ostatních rodinných vztahů. Výpovědi vnoučat o vztazích druhé a třetí generace vycházejí z rozličných informací a podnětů, které o nich mají. Na základě těchto informací pak vnoučata vnímají vztahy druhé a třetí generace na škále skvělé --- špatné a připisují jim různou míru konfliktnosti. Vztahy druhé a třetí generace dávají vnoučata do souvislosti s dalšími jevy – s kontakty, s pomocí, která proudí v obou směrech mezi druhou a třetí generací, s vnímáním osobních charakteristik obou stran a s dalšími vztahy v rodině, včetně svých vlastních. Ve všech těchto jevech se odráží vnímání vztahu druhé a třetí generace a tyto jevy zase zpětně ovlivňují vnímání tohoto vztahu. Některá vnoučata ve svých výpovědích vykreslila i proměny ve vztazích druhé a třetí generace, a to proměnu vztahů k horšímu, k lepšímu nebo jeho setrvání na stejné úrovni. Zachycení změn ve vyprávění usnadnilo nalezení paradigmatického modelu, [viz. Příloha 1 a 2] který ukazuje vzájemnou vztaženost jevů.

Ačkoliv rozhovorů bylo provedeno 14, potenciálních vztahů druhé a třetí generace je víc. Rozhovory s vnoučaty měly jako své základní téma prarodiče. Jako druhou generaci doplňovala vnoučata do námi sledovaného vztahu nejčastěji své rodiče, ale také sourozence rodičů (tety a strýce). Ve všech rozhovorech se

²⁷ Základní výzkumná otázka – jak vnoučata vnímají vztahy druhé a třetí generace – může mít dva různé směry odpovědí. První (který sleduje tato práce) je zaměřuje na vztahy druhé a třetí generace, na to, jak jsou vnoučaty popsány a interpretovány, a přináší tedy odpověď na otázku, jaké tyto vztahy z pohledu vnoučat jsou. Druhým směrem by mohla být analýza zaměřená více na způsoby vnímání a interpretování vztahu druhé a třetí generace vnoučaty. Ta by přinesla odpověď na otázku, jakými způsoby vnoučata vnímají, interpretují, vysvětlují vztahy druhé a třetí generace, z jakých pozic se na ně dívají, kdy a proč. Vzhledem k rozsahu této práce nakonec tento směr analýzy nebyl zahrnut.

neobjevily všechny tyto vztahy, nicméně se zvýšil počet sledovaných vztahů na 17. Vztahy navíc ještě můžeme rozdělit podle toho, zda šlo o vztah rodič – dítě nebo o vztah tchán/tchýně – zeť/snacha, čímž narůstá jejich rozmanitost.

Centrálním jevem v našem paradigmatickém modelu je tedy vnímání vztahu druhé a třetí generace očima vnoučat. To má tři různé kontexty²⁸ podle tří různých umístění na škále skvělé --- špatné. Prvním kontextem je vnímání vztahů jako skvělé, druhým vnímání vztahů jako špatné a posledním kontextem je vnímání vztahů jako normálně dobré.²⁹ V analýze se zaměříme na tyto tři kontexty vnímání vztahu a budeme se snažit ukázat, jak se v nich proměňuje souvislost jednotlivých jevů.

5.2 Vnímání vztahů druhé a třetí generace

Zaměříme se nyní na náš centrální jev – na vnímání vztahů druhé a třetí generace. Toto vnímání je de facto hodnocením na pozadí ideálu, který určuje, jaké by mezigenerační vztahy měly být. Explicitní vyjádření hodnotící vztah druhé a třetí generace se objevilo v 11 případech. Na základě těchto vyjádření můžeme jednotlivé vztahy rozdělit v zásadě do tří skupin – na vztahy, které vnoučata vnímají jako špatné, na ty, které označila za normální nebo dobré a na vztahy skvělé.

Přímé označení vztahu jako skvělého se objevilo pouze v jednom rozhovoru.

U nás jako my nejsme vůbec konfliktní rodina, vycházíme skvěle. Mamka taky s babičkou. [R5, řádek 66]

Přímo označené špatné vztahy se objevily čtyřikrát, například:

...protože on (táta, babiččin zeť) se nesnáší s babičkou. Jako že on ji nesnáší. [R4, ř. 296]

...tam jsou ty vztahy takový pochroumaný (s dědou z otcovy strany) (...) a nikdy jsme s nima takový dobrý vztahy neměli. [R13, ř. 40]

²⁸ Slovo kontext je zde užíváno ve významu „soubor vlastností, které jevu náleží, tj. umístění události nebo případů tohoto jevu na dimenzionálních škálách“. [Corbinová, Strauss, s. 74]

²⁹ Vnoučata používala označení dobré a normální vztahy jako synonyma, od toho tedy normálně dobré vztahy.

V šesti případech pak vnuci a vnučky označili vztahy za dobré nebo normální, ovšem s nějakým „ale“. I přesto, že existují nějaké problémy, vnímají vztahy jako veskrze dobré a problémy či konflikty považují za normální součást vztahů.

Podle mě k ní nikdy neměla (máma ke své tchýni) nějak vztah jako, ehm, dyž nějak vřelej nebo jo. Ale vycházela s ní. (...) Ale nemyslím si, že by třeba se měli nějak moc rádi. Tak normálně, asi. [R4, ř. 460 a 489]

Hmm já si myslím, že jo, samozřejmě někdy, vždycky jsou nějaký problémy, ano, babička nám svým způsobem trošku leze na nervy tím, jak prostě si stěžuje na všechno a na všechny, ale hmm samozřejmě já si myslím, že u nás v té rodině, musím zaklepat teda, jsou dobrý vztahy. [R13, ř. 157]

Nyní tedy máme vnímání vztahů rozděleno do tří kontextů. Na následujících stránkách se budeme podrobněji zabývat každou skupinou vnímání vztahů. Pokusíme se mezi nimi odhalit další rozdíly v rámci paradigmatického modelu a na jejich základě do těchto skupin roztřídit i zbývající rozhovory, v nichž vnučata explicitně nevyjádřila, jak vnímají vztahy druhé a třetí generace, ovšem i tak poskytla mnoho vodítek nepřímým popisem vztahů a vyprávěním o dalších souvisejících jevech.

5.2.1 Skvělé vztahy

Jedna z vnuček označila za skvělý vztah své babičky a matky, když odhlédneme od generace vnučky, jde o vztah mezi dcerou a matkou.

Jednou z intervenujících podmínek je pohled vnučky na vlastnosti babičky a matky. Napříč celým rozhovorem najdeme mnoho vlastností, které vnučka připisuje babičce. Babička dbá o sebe i o domácnost, všude musí být pořádek, všechno musí být perfektní. Také se ráda pěkně obléká podle poslední módy. V rozhovoru výrazně převažují vlastnosti pozitivní, i když se nevyskytují jen ty. Negativně hodnotí vnučka babiččiny tendence vzpomínat „na to špatný, ne na to hezký“ [R5, ř. 113] a její občasné depresivní nálady. Spojuje to se zhoršováním zdraví a babičku tím tak trochu omlouvá. Babička je nicméně soběstačná a vnučka jí pomáhá pouze s náročnějšími činnostmi, jako je mytí oken.

Babička je „vypravěčka“, při vyprávění je k nezadržení, je upřímná a otevřená a vnučku moc baví babiččiny historky poslouchat. Jejich vztah je podle vnučky skvělý, rozumí si a mohou si o čemkoliv povídat. Babička je podle ní

„drbna“, což je vlastnost, kterou má i matka. Obě mají tedy společnou vlastnost z níž vychází jejich společná aktivita – vyprávění si. O vztahu vnučky ke své matce se toho z rozhovoru moc dalšího nedozvídáme.

Další intervenující podmínkou jsou vzájemné kontakty druhé a třetí generace. Babička vždycky bydlela jen kousíček, a i teď, když se rodina přestěhovala a je to o něco dál, se matka snaží ji každý týden navštívit. Vzájemné kontakty jsou tedy pravidelné. Přesto ale podle vnučky babička není zcela spokojená s tím, kolik času s ní rodina tráví.

Ona i vlastně třeba jako vidí, že na ni nemáme moc čas, mrzí jí to, vyčítá nám to někdy, ale na druhou stranu to jakoby chápe, ví, co děláme, že máme dost práce, vlastní život, že pracujeme, chodíme do školy... [R5, ř. 96]

I přes svou nespokojenost se tedy babička snaží pochopit a přijmout fakt, že na ni ostatní členové rodiny nemají tolik času, kolik by si přála. Kontakty se tedy ustálily na určitém optimálním bodě, který je zvládnutelný pro matku z hlediska jejich dalších aktivit a zároveň je toto optimum ochotná přijmout i babička.

Posledním intervenujícím jevem je pomoc. Ta probíhá jak ve směru od babičky k matce, tak opačně. Vnučka na mnoha místech vzpomínala na své dětství, které z velké části trávila s babičkou, která ji pomáhala vychovávat.

vnučka: No ale co si vzpomínám co bylo úplně super, tak vlastně já, když jsem chodila do školky, tak ona (babička) mě vždycky každý den vyzvedávala v tý školce a pak jsme vždycky šli k ní (.) tam mi uvařila oběd (.), tak jsem si odpočinula, pak přišel děda, začli jsme si hrát. No a pak když jsem začla chodit do školy, tak jsem k ní každý den chodila na snídani.

tazatel: (smích) cože?

vnučka: No, ona mě strašně rozmazlovala (smích). Já jsem vždycky ráno přišla k ní, ona už tam měla připravenou snídani, kakaičko, došla mě doprovodit ke škole (smích). [R5, ř. 30]

Vnučka zmínila také finanční či ekonomickou podporu, kterou babička poskytuje všem mladším generacím.

...babička zdělila ty pozemky a teď vždycky, když se něco z toho prodá, tak babička vždycky vezme všechny ty peníze a spravedlivě je rozdělí mezi všechny vnoučata a děti. A (.) něco si nechá i pro sebe. Ale nejvíc teda myslí na nás, na vnoučata, pak na děti a pak nejmíň jako na sebe. [R5, s. 152]

Dále vnučka zmiňuje emocionální podporu, kterou babičce poskytuje matka i ona sama. Konkrétně jde o dělání sociální společnosti babičce, o navštěvování a společné rozhovory, což vnučka vnímá jako terapii, která „ulevuje“ od pocitu osamělosti.

Ale tak já jsem ráda, že ona si uleví, tak já si můžu o všech věcech povídat s někým jiným, kdežto babička je v tomhle jakoby závislá na nás, tak jsem ráda, že ona se vypovídá, dělá jí to radost, uleví si. [R5, ř. 90]

K poskytování pomoci není v tomto případě ani jedna strana nucena potřebou té druhé. Pomoc je poskytována, protože je tu možnost ji poskytnout a poskytovatele pomoci využití této možnosti těší.

Jak jsou k sobě tedy vztaženy jednotlivé jevy v paradigmatickém modelu, který odpovídá vnímání vztahu druhé a třetí generace jako skvělého? [viz. Příloha 3] Jako skvělý vnímají vztah druhé a třetí generace vnoučata tehdy, když je příslušník třetí generace vnímán z hlediska vlastností převážně pozitivně, a tehdy, pokud vztah vnoučete k prarodiči v hodnoceném vztahu je převážně dobrý. Podobnost osobnosti příslušníka druhé a třetí generace také hraje svou roli při vnímání jejich vztahu vnoučetem. Skvělé vztahy jsou založeny na existenci nějakého společného zájmu či aktivity, který umožňuje vztah něčím naplnit. Výborné vztahy vyžadují optimálně pravidelnou intenzitu kontaktů, která je ustavena vyvážením vzájemně očekávaných nároků. Nároky třetí generace na podobu vzájemných kontaktů se musí blížit nárokům, které jsou očekávány druhou generací. Ta pak musí být schopná a ochotná tyto nároky přiměřeně naplnit. Důležité je, aby zdravotní stav prarodiče byl ještě relativně dobrý a nezatěžoval tak vzájemné vztahy a kontakty. Poskytování pomoci ve „skvělém vztahu“ je tak vnímáno jako projev dobré vůle a zájmu jedné strany o druhou. Není totiž vynuceno vnějšími okolnostmi (jako například horším zdravotním stavem prarodiče). I když by tedy pomoc mezi generacemi proudit nemusela, tak k tomu dochází, protože tu je možnost pomoc poskytovat a na straně poskytovatele je k tomu vůle a chuť. Ve skvělém vztahu je pomoc poskytována vzájemně a „jen tak“. To, co bychom my jako výzkumníci označili pojmem „pomoc“ nebo „podpora“ není vždy v těchto termínech chápáno vnoučaty. Peníze od babičky nebyly vnučkou přímo označeny za finanční podporu. Ta sice vyjádřila za celou rodinu, že jsou babičce vděční, nicméně fakt, že babička se o zisky z prodaných pozemků dělí s celou rodinou, brala jako něco zcela přirozeného. Dělání společnosti

třetí generaci bylo na druhou stranu vnučkou chápáno v termínech pomoci a podpory.

Tento paradigmatický model vnímání vztahů očima vnučat jako skvělých můžeme ověřit a upřesnit ještě na jednom rozhovoru. V něm vnučka hovoří o vztahu svého otce a dědečka (dědeček ani babička již nežijí, jde o vztah otec – syn). Ve shodě s výše nastíněným modelem popsala vnučka vzájemné kontakty jako pravidelné, ustálené v míře, s níž jsou spokojeny obě strany. Frekvence dědových návštěv se podle vnučky po smrti babičky ještě zvýšila. V rozhovoru určila vnučka i společný zájem otce a dědy – fandění fotbalu. Kolem tohoto zájmu se točily i vzájemné kontakty otce a dědy.

... děda i táta, ee, fanděj na fotbal, hlavně ve fotbale Slávii, dokonce si dělaj i kroniku různých výstřižků z novin a podobnejch věcí, takže spolu chodili hodně na fotbal a já, dyž jsem byla malá se ségrou, tak nás brali taky s sebou (...) á když, ee, teda nechodili pak už na stadion, tak se většinou spolu dívali, že tam děda dycky přišel na neděli nebo na sobotu podle toho, kdy se hrálo, dycky byl oběd a potom se s tátou dívali na fotbal, a dycky tak jako svorně nadávali a komentovali to, tak to bylo taky dycky, dycky dobrý to poslouchat. [R7, ř. 389 a 398]

Na této ukázce si můžeme všimnout propojenosti jednotlivých vztahů v rodině. Dobrý vztah otce a dědy a jejich společné trávení času u fotbalu jsou zdrojem zábavy pro ostatní (minimálně pro vnučku), a tmelí tak další rodinné vztahy.

Děda i otec jsou podle vnučky oba dva „klidřasové“ – je tu tedy společná vlastnost. Vnučka také poměrně detailně popsala vývoj svého vztahu s dědečkem. Ten zpočátku nebyl příliš vřelý, protože „*děda nebyl na ty hry, a na nějaký takový rozpustilý dovádění*“. [R7, ř. 337] Oba si k sobě našli cestu až později, kdy mohli společný čas vyplnit „dospělejšími“ zájmy, jako návštěvami divadla nebo rozhovory. I přes počáteční odstup se tak nakonec vnučka s dědou více sblížili a současný pohled vnučky na dědu je tedy pozitivní a hodnocení vzájemného vztahu dobré.

Vnučka vnímala poskytování pomoci mezi rodinou a dědou jako příjemnou samozřejmost. Rodina dědovi například poskytovala emocionální podporu po smrti babičky, a to ve formě častějších návštěv nebo společně tráveného Štědrého dne. Prarodiče zase oba pomáhali s výchovou a hlídáním dětí, například je učili hrát na klavír. Náš paradigmatický model pro vnímání vztahů jako skvělých tedy sedí i na tento rozhovor.

Jako nejdůležitější znaky pro tento typ vnímání vztahů druhé a třetí generace se jeví existence společného zájmu či společné aktivity, která vyplňuje společně trávený čas. Ten je určen pravidelnými kontakty, které vyhovují oběma stranám. Ve skvěle vnímaných vztazích je pomoc poskytována „jen tak“ a vzájemně, často není vůbec vnímána jako pomoc. Dále je pro ně typické převážně pozitivní vnímání příslušníka třetí generace a vnímání vztahu druhé a třetí generace je provázáno i vnímáním vlastního vztahu k prarodiči jako dobrého. Ve vztazích vnímaných jako skvělé je patrná také absence konfliktů – ať už z důvodu, že žádné nejsou nebo že o nich vnoučata nevědí.

5.2.2 Špatné vztahy

Při srovnání rozhovorů, v nichž vnoučata hovoří o vztahu vnímaném jako špatný, se vynořují jejich společné znaky. Ve vztazích označených za špatné najdeme do různé míry narušené kontakty. Může jít buď o přerušení kontaktů celé rodiny vnoučete s prarodičem, jako například v jednom z rozhovorů, kde vnučka říká, že nemá k dědovi z otcovy strany vůbec žádný vztah, protože úzká rodina se s ním vůbec nestýká. Vzájemné kontakty jsou omezeny na skutečně výjimečné příležitosti.

Já jsem je (prarodiče z otcovy strany) naposledy viděla, když vlastně bráchovi bylo 18, tudíž teď je mu 25, takže je to nákejch 7, 8 let. [R13, ř. 41]

Rozsah přerušení kontaktů však nemusí být tak velký, může se omezovat pouze na osobu, jejíž vztah k prarodiči vnouče vnímá jako špatný.

No, ale když k ní přijde na návštěvu (otec respondentky, babiččin zeť), tak se tam prostě, jednou za rok třeba nebo za dva, něk náhodou, když tam musí jít, tak si tam prostě sedne, nic neříká, ale vypadá u toho mile. [R4, ř. 455]

Pokud jsou přerušeny vztahy veškeré rodiny s prarodičem, pak vnoučata nemají ke vztahu druhé a třetí generace ani k dalším jevům, které se ho dotýkají, příliš co říci. Ve třech rozhovorech se však vnučky s babičkami stýkají, a tak v jejich výpovědích najdeme i další relevantní informace. Všechny mají ke svým babičkám pozitivní a důvěrný vztah, takže si občas společně zanádvávají na rodiče, navzájem si

postěžují, svěřují se. I když mají vnučata babičky rády, uvědomují si i některé jejich negativní vlastnosti.

Určitě kladně (hodnotí svůj vztah s babičkou), ale s postupem času bych řekla, že se trochu zhoršuje tím, že babička začíná být takovej větší morous, no, že dřív, třeba s tím dědou se v podstatě nedokáže bavit jinak, než že mu nadává a my ji krotíme, takže to je takový trošku jako brzda toho vztahu, no, že ona je furt taková, a navíc je taková strašně negativistická. [R3, ř. 129]

Vnímání třetí generace v případě špatných vztahů již není převážně pozitivní. V těchto třech případech je vztah vnučat s prarodiči dobrý, stejně jako u vztahů vnímaných jako skvělé. I když druhá generace nedostala v narativních rozhovorech takový prostor, je možné najít známky toho, že vztah vnučat k druhé generaci zcela dobrý není.

No, ee, když jsem vlastně byla, byla s mámou, tak jsme řešily hlavně rodiče a teďko jakoby ten rozhovor začíná trochu váznout tím, že tam prostě, už se s mámou moc nestýkám... [R3, ř. 150]

Na první pohled najdeme i u vztahů vnímaných jako špatné fungující pomoc. Poskytování pomoci musí mít ale v tomto případě pádný důvod. Pokud není žádný důvod, pomoc není u špatných vztahů poskytována vůbec. Je-li narušen vztah druhé a třetí generace, poskytování pomoci může být vázáno na vnučata. Ve dvou rozhovorech babičky pomáhaly s výchovou a hlídáním dětí. Jedna svému zeti, který ji nesnáší. S ním se dělila o hlavní část péče o vnučku, protože matka byla pracovně vyčerpána. Druhá pak pomáhala ve stejném duchu své snáře, na které jí ale jinak příliš nezáleží.

Nemá. (babička ráda svou snachu) Nemá, myslím si, že kdyby tam nebyla moje ségra, tak že by určitě se o ní nezajímala. [R3, ř. 210]

Vnučata jsou tak významným pojítkem mezigeneračních vztahů. Kvůli nim prarodičům stojí za to překonat vzájemné konflikty s rodiči, i averzi pocíťovanou vůči druhé generaci, případně vnímanou averzi druhé generace vůči sobě. Pro druhou generaci může být motivem k překonání neshod s třetí generací potřeba přijmout jejich pomoc s výchovou generace nejmladší. Vnučata mohou být také důvodem k tomu, že poskytovaná pomoc přesahuje rámec toho, co se váže bezprostředně na

vnouče. Kvůli vnoučeti tak například prarodiče investují i do vztahu s rozvedeným partnerem svého dítěte.

Ale jako babička (z otcovy strany) je prostě takovej člověk, že vždycky když má někdo problém, tak volá jí. (...) A moje máma (rozvedená) dělá to samý, přestože ví, že prostě ta babička jí moc ráda nemá, tak stejně jí zavolá, stejně si jí stěžuje na všechno. (...) babička jí nedokáže poslat dopřic, právě kvůli tý ségře, no. [R3, ř. 212]

Vyprávění vnoučat ukazuje, že vztah třetí generace k vnoučeti má často vyšší hodnotu či prioritu ve srovnání se vztahem k dítěti a jeho partnerovi či partnerce.

Zajímavé je, že v souvislosti se špatným vztahem vnoučata neuvádějí žádné přímé konflikty, které by probíhaly mezi druhou a třetí generací. Pro vnoučata jsou tedy signálem špatného vztahu nikoliv vzájemné hádky a neshody, ale konflikty nepřímé, ve formě „nadávání“ jedné strany na druhou v její nepřítomnosti, které se ve dvou rozhovorech narozdíl od přímých konfliktů objevily. V jednom otec nadává na svou tchýni, zdá se, že jen tak, protože „*von je takovej specifickéj, muj táta*“ [R4, ř. 453], ve druhém si babička stěžuje na snachu, že špatně vychovává a vzdělává svou dceru.

Toto „nadávání“ můžeme chápat opět jako terapii, která dává prostor k tomu ulevit si, zbavit se napětí ve vztahu druhé a třetí generace prostřednictvím jeho ventilace „mimo“ – postěžováním si někomu třetímu. Přímému řešení problémů se obě generace vyhýbají, takže se omezují kontakty, což je pro vnoučata signálem špatného vztahu.

Na vnímání vztahu druhé a třetí generace jako špatného mohou působit také obecná očekávání společnosti, která jsou kladena na vztahy v rodině. Například vztah matky a dcery by asi měl být důvěrný a vřelý. Jedna vnučka si však myslí, že její matka a babička neměly a nemají vřelý vztah, a proto jej vnímá jako špatný.

Na druhou stranu zase bych nechtěla bejt jako vona (babička), protože (hm), to říká mamka, jako že nikdy s ní, jako se svojí maminkou, neměly vřelej vztah. (...) Babička, vona nemá dobrej vztah s mamkou, že si jako moc neříkaj. [R14, ř. 57 a 143]

Srovnáme-li obecná očekávání od vztahu pokrevního s očekáváním od vztahu nepokrevního, ukazuje se, že se významně liší. Zatímco tento pokrevní vztah byl kvůli nedostatku vřelosti označen za špatný, v jiném rozhovoru byl ne příliš vřelý

vztah matky a tchýně vnímán jako normálně dobrý.³⁰ Co je v pokrevním vztahu označeno za příznak špatného vztahu může být v případě vztahu nepokrevního dostatečné pro opodstatnění vnímání vztahu jako normálního.

Na příkladu špatných vztahů se dobře ukazuje, jakým způsobem se ovlivňují jednotlivé vztahy v rodině. Zhoršení vztahů mezi rodiči a dětmi může mít dopad na vztah k vnoučatům, s nimiž v důsledku špatných vztahů s rodiči a omezených kontaktů třetí generace ani žádný vztah nenaváže. Pro vnímání vztahu samotného vnoučete s prarodičem se zdá rozhodující, jakým způsobem byl jejich vztah utvářen v dětství. I ve špatných vztazích se objevilo téma dětství tráveného částečně s prarodiči – na chatě, o prázdninách, v době nemoci dítěte. Výjimku tvořil případ [R13] kdy k narušení vztahů a kontaktů došlo ještě v období dětství vnoučete a vztah mezi druhou a třetí generací se tedy vůbec nevytvořil.³¹

Další důkaz o vzájemném ovlivňování jednotlivých vztahů v rodině se týká vztahu mezi manželi. Špatný vztah zetě a tchýně se může negativně promítat do vztahu manželů a vyvolávat hádky.

Jenom dycky, dyž táta prostě nadává na babičku (z matčiny strany), tak (máma) řekne: (...) „Tak já taky začnu prostě až tvoje, tvoje máma k nám přijde, tak já jí taky začnu nadávat“ nebo tak něco. Že jako vyhrožuje prostě takovou tou „tak já ti to oplatím“, jakoby „jaký by ti to bylo“. [R4, ř. 473]

Vidíme tedy, že špatný vztah babičky z matčiny strany se negativně odráží ve vztahu rodičů, a navíc naznačená výhrůžka ukazuje, že tento špatný vztah by mohl negativně ovlivnit i vztah matky k babičce z otcovy strany. Z ukázky je cítit požadavek matky na vyváženost v nepokrevních vztazích v rodině – pokud jeden z manželů vychází dobře s rodiči druhého partnera, očekává se, že o totéž se pokusí i ten druhý.

Jak tedy vypadá paradigmatický model pro špatné vztahy? [viz. Příloha 4] Vnoučata vnímají vztahy druhé a třetí generace jako špatné, pokud mezi osobou třetí a druhé generace (případně celou její rodinou) došlo k narušení kontaktů – intenzita

³⁰ *Podle mě k ní nikdy neměla (máma ke své tchýni) nějak vztah jako, ehm, dyž nějak vřelej nebo jo. Ale vycházela s ní. (...) Ale nemyslím si, že by třeba se měli nějak moc rádi. Tak normálně, asi.* [R4, ř. 460 a 489] Ukázka uvedena již na straně 31.

³¹ Dětství s babičkou se neobjevilo ještě v jednom případě, vnučka to vzsvětlila workholismem babičky, která neměla na zábavu ani na hlídání dětí čas. Dalšími intervenujícími jevy mohly být špatné vztahy k manželovi babičky, který je alkoholik, a to, že babička měla rakovinu. V tomto případě má však v současnosti vnučka s babičkou dobrý vztah.

kontaktů je nulová nebo mizivá. Dále vnímají vztah jako špatný, pokud vědí, že ve vztahu není něco v pořádku, například když jeden na druhého nadává nebo si stěžuje v jeho nepřítomnosti. Poskytování pomoci ve vztazích označených vnučaty za špatné je stejně jako kontakty narušeno a k jejímu poskytování dochází jen v případě, že pro to existuje pádný důvod. Tím může být například společný zájem druhé i třetí generace o generaci nejmladší. Důležité je také to, že v paradigmatickém modelu vnímání špatných vztahů chybí přímé konflikty mezi druhou a třetí generací. Vnímání vztahu druhé a třetí generace jako špatného je spojeno s uvědomováním si negativních vlastností prarodičů, které mohou být spojovány se stářím a horším zdravotním stavem. Vnímaný špatný vztah může souviset se špatným vztahem samotných vnučat k jedné ze stran sledovaného vztahu.

Důvod, který způsobil špatné vztahy mezi druhou a třetí generací, není pro vnučata příliš důležitý. V rozhovorech jej většinou nezmínila nebo se při jeho hledání nepouštěla příliš do hloubky. Špatný vztah druhé a třetí generace vnímala vnučata jako prostý fakt, příliš se jím netrápila, neprojevovala naději, že by se stávající situace mohla změnit. Tento postoj vnučat můžeme interpretovat jako taktiku, která jim umožňuje distancovat se od špatného vztahu druhé a třetí generace. Ten je vnučaty prezentován jako čistě jejich věc.

Podívejme se, jestli paradigmatický model vnímání vztahu jako špatného sedí ještě na další vztahy v dalších rozhovorech. Jako špatný vnímala vnučata vztah druhé a třetí generace ještě ve dvou případech. V obou dvou vnučata zmiňují snížení vzájemných kontaktů. V jednom z nich však došlo nejprve ke zvýšení kontaktů – po smrti dědečka se babička přestěhovala k rodině své dcery. Nepodařilo se ovšem naplnit vzájemná očekávání, vztahy se zhoršily a babička se opět odstěhovala.

Protože babička, když u nás byla, tak vzhledem k tomu, že je z takový ty selský rodiny a nikdy si o nic v životě neříkala, tak prostě měla pocit, že nám je na obtíž a že jí tam nechceme, protože prostě ví, že přesně tak by usoudily ty její další dvě děti. (...) No, to bylo takový, že naši čekali, že aspoň když tam bude, tak řekne děkuju, nebo něco takového, ale vždycky bylo všechno akorát tak špatně, takže... [R1, ř. 13 a 15]

V druhém případě [R10] došlo k omezení kontaktů s babičkou opět po smrti jejího manžela. Příčinou zhoršení vztahů tak může být neovladnutí změny. Stejná souvislost se ukázala i v předchozích rozhovorech. V jednom [R13] se rodině

nepodařilo zvládnout nové manželství dědy. V dalších rozhovorech se můžeme domnívat, že šlo v jednom [R4] o nezvládnutí rozdělení povinností spojených s výchovou nejmladší generace, ve druhém [R14] pak babička nezvládla skloubení pracovních a rodinných povinností, a se svou dcerou (matkou respondentky) si tak nevytvořila vřelý vztah.

I z těchto dalších rozhovorů je patrné, že špatný vztah sice nutně nevyklučuje pomoc, ale jejímu poskytnutí brání určité překážky, jejichž překonání je možné jen tehdy, pokud existuje významný důvod k poskytování pomoci.

S tou babičkou na tom Kladně, tak tam už sem řekla, že se moc nevidáme. Samozřejmě, kdyby něco potřebovala, tak může zavolat. [R10, ř. 97]

Podle vnučky by tedy rodina babičce pomohla, ovšem pomoc by nezačala být poskytována „sama d sebe“, babička by o ni nejprve musela požádat.

V jednom z dalších špatně vnímaných vztahů souvisí toto vnímání s převážně negativním pohledem na babiččiny vlastnosti a se špatným vztahem vnučky k ní. V druhém případě se vnučka s babičkou stýká i přesto, že rodiče se s babičkou moc nevidají. Vztah prarodičů a vnoučat se tedy přetváří i v době, kdy už jsou vnoučata dospělá. Může dojít k jeho narušení pod vlivem nebo spolu se zhoršením vztahu druhé a třetí generace. Vztah vnoučat a prarodičů však může zůstat zachován i přes problémy mezi rodiči a prarodiči.

No a s babičkou od té doby (od smrti dědy), tam vyvstaly problémy a nějak sme se přestaly vidat. [R10, ř. 45]

Zároveň však: S přítelem tam teďka jezdíme pravidelně hrát kanastu. [ř. 109]

Vnoučata tedy hodnotí vztahy druhé a třetí generace jako špatné, pokud nedochází ke vzájemným kontaktům nebo pokud jsou kontakty jen řídké. Na základě vyprávění vnoučat můžeme soudit, že špatné vztahy nastaly tehdy, když nebyla zvládnuta změněná situace, což vedlo ke snížení vzájemných kontaktů druhé a třetí generace. O situaci, která vedla ke zhoršení vztahů se vnoučata příliš nerozpovídala. Na počátku byla změna intervenujících podmínek (smrt prarodiče, narození dítěte, začátek společného bydlení). Na základě skromných výpovědí se můžeme domnívat, že šlo o selhání při snaze sladit vzájemná očekávání či vyjednat pravidla fungování vzájemných vztahů. Tato snaha byla nakonec vzdána a došlo k omezení kontaktů.

Omezena je ve špatných vztazích i vzájemná pomoc. Ta sice není zcela vyloučena, ale k jejímu poskytování musí být pádný důvod. Tím je například společný zájem o nejmladší generaci nebo potřeba pomoci ze strany třetí generace kvůli špatnému zdraví. Důvodem hodnocení vztahu jako špatného je také existence potenciálních konfliktů projevujících se nepřímým vyjadřování nespokojenosti jedné strany s druhou. Naopak jím není existence přímých konfliktů či neshod, k nimž podle vnoučat ve špatně vnímaných vztazích nedochází. Vnoučata si u prarodičů, jejichž vztah s druhou generací vidí jako špatný, uvědomují i jejich negativní vlastnosti. K jedné z osob ve sledovaném vztahu mohou mít sama vnoučata špatný vztah (i když v jednom případě [R14] to v našem výzkumu neplatí).

5.2.3 Normálně dobré vztahy

Posledním způsobem vnímání vztahů druhé a třetí generace jsou vztahy dobré či normální, v nichž si však vnoučata všimají existence určitých problémů, neshod či konfliktů. Ty vnoučata různým způsobem vysvětlují, aby ukázala, že i tak je možné považovat daný vztah za dobrý. K vysvětlení používají jako důkazy další informace o vztahu (o vzájemných kontaktech, poskytování pomoci), které prezentují jako normální a v souladu s očekáváním, která jsou kladena na vztahy v širší rodině.

Vztahy jsou podle vnoučat dobré navzdory neshodám, protože konflikty jsou při soužití lidí normálním jevem. Obzvláště pochopitelné je to v případě společného bydlení generací.

...podle toho, jestli tam maj ňákou ponorku zrovna nebo nemaj (babička s tetou a její rodinou), že jo, bydlet tam s celou tou rodinou v malým baráku... jako taky se asi nedá furt vydržet. (...) Aa na druhou stranu taky zas s nima vychází jako docela dobře většinou. [R2, ř. 369]

Nemusí ale nutně jít o společné bydlení, stačí, když jsou kontakty časté a intenzivní, jako v případě dalšího příkladu, v němž babička s matkou sice nežije, ale vidají se denně a matka občas u babičky přespává.

Nebo ten konflikt byl vyvolanej tím, že sou, že spolu dva lidi žijou, že jo. To je tak normální. [R4, ř. 402]

Zaměříme se nyní na další části paradigmatického modelu normálně dobrých vztahů. Jako protiváhu ke konfliktům, která obrací hodnocení ve prospěch dobrého vztahu, vnímají vnoučata kontakty druhé a třetí generace a vzájemnou pomoc. Existence kontaktů je tím, co odlišuje vnímání vztahu jako normálně dobrého od vnímání vztahu jako špatného.

Tak to myslím že taky občas jako jde na nervy, ale jinak s nima (rodiče respondentky s prarodiči z matčiny strany) myslím vychází docela dobře. Tak když sem ještě pořád jezdí a oni jezdí tam, tak myslím si, že to ještě není tak špatný... [R9, ř. 191]

Argumentace vnoučat se tu pohybuje v kruhu. Vztahy jsou podle nich normální, protože dochází k vzájemným kontaktům. Existence vzájemných kontaktů je totiž v rodině normální.

Další takový protiargument, který se nese v podobném duchu, se týká poskytování pomoci. Poskytování pomoci je v normálně dobrém vztahu bráno za důkaz, že vztahy jsou (ještě) dobré. V jednom z rozhovorů například vnučka po výčtu pomoci, kterou rodina poskytuje prarodičům, zakončuje tím, že „*už jenom to si myslím dělá dobrý vztahy*“. [R13, ř. 166] Podobně jako u kontaktů se i zde objevuje kruhová argumentace – poskytování pomoci je důkazem normálních (či dobrých) vztahů, v normálních vztazích dochází k poskytování pomoci. Vnoučata tak ve svém vyprávění normalizují vztahy druhé a třetí generace s použitím tautologických argumentů.³² V případě pomoci bychom si měli všimnout ještě toho, že je poskytována vědomě jako něco, co patří do dobrých vztahů. Jednání je tu tedy ovlivněno obecnými očekáváními. Pomoc není něco samozřejmého, co vlastně ani není považováno za pomoc, jako ve vztazích vnímaných jako skvělé. V normálně dobrých vztazích je pomoc a její poskytování uvědomované. Nejde ale pouze o poskytování drobné praktické pomoci třeba s nákupem. Jde také o připravenost poskytnout skutečně zásadní pomoc v případě krizové situace.

...u nás v tý rodině, musím zaklepat teda, jsou dobrý vztahy, hmm s tím, že jako nevím, třeba kdyby měla máma moje třeba problém s bydlením, ted' v tom byl prostě takovej jako bordel trošku (.), taaak oni (prarodiče z matčiny strany) by jí pomohli, prostě určitě by jí i vzali k sobě, to jo, nebo prostě máma je třeba připravená, že až babička s dědečkem jako nebudou moct se o sebe sami postarat,

³² Tautologie má přibližně tuto podobu: „Vztahy v naší rodině jsou normální, protože ostatní věci u nás probíhají tak, jak je to (podle mě) normální.“

tak prostě k nim bude bydlet, protože my už jsme velký, a taky si myslím, že to je strašně důležité... [R13, ř. 159]

Ve srovnání se vztahy vnímanými jako špatné je v případě vztahů vnímaných jako normálně dobré pomoc skutečně poskytována i přesto, že existují konflikty a vztahy nejsou ideální. K poskytování pomoci už ale nedochází „jen tak“, pomoc je částečně vynucena potřebami příjemců. Tak například v jednom případě bydlí vnučka u svých prarodičů, aby nemusela denně dojíždět do školy [R9]. Ve všech rozhovorech, kde byly vztahy vnímány jako normálně dobré, byla také zmíněna pomoc prarodičů rodičům s výchovou dětí. Z nadčasového pohledu tak můžeme poskytování pomoci mezi druhou a třetí generací označit za vyrovnané.

Stejně jako ve vztazích vnímaných vnoučaty jako špatné, i v normálně dobrých vztazích dochází k tomu, že si jedna strana na druhou stěžuje v její nepřítomnosti, že jeden druhého pomlouvá. Při srovnání najdeme tři podstatné rozdíly. Když vnoučata vnímají vztahy jako špatné, je stěžování si nebo nadávání jednostrannou záležitostí. V případě vztahů vnímaných jako normálně dobré jde spíše o společné stěžování a pomlouvání. Není to tedy tak, že jedna strana „*si začne sáhodlouze vylejvat svoji žluč*“ [R3, ř. 182] nebo že jedna strana nadává a ostatní přítomní to jen poslouchají. Pro normálně dobré vztahy vypadají stížnosti spíše takto:

... když se sejdou (máma respondentky) ještě s Jarmilou, se sestrou táty, tak myslím, že jako je (babičku s dědou z otcovy strany) občas docela pomluví a tak jako, jak je to s nima hrozný, že už stárnou, že je to vidět. [R9, ř. 185]

Stěžování si je ve vztazích vnímaných jako normálně dobré symetrické – určitou měrou se na něm podílejí obě (všechny) zúčastněné strany. V závěru ukázky je pak doklad dalšího rozdílu. Pomlouvání u normálně dobrých vztahů v sobě nese určitou dávku odlehčení. Buď je to, jako v tomto případě, jakési přenesení viny z konkrétního člověka na neduhy stáří. Druhou možností je, že stížnosti jsou míněny tak trochu v legraci.

Někdy jen tak nadáváme (vnučka a babička) na mámu, že, že má bordel všude po bytě a. A tak si jako spíš tak ze srandy říkáme, ne, jak (smích) takový ty vtipný historky. [R4, ř. 409]

Naproti tomu u špatných vztahů žádné známky nadsázky nenajdeme. Nadsázka je tedy pro vnoučata znakem toho, že vztahy jsou ještě dobré. Poslední rozdíl je v tom, že v normálně dobrých vztazích sleduje stěžování si ještě další cíl. Kromě ventilace napětí jde také o strategii, jak přes prostředníka sdělit něco nepříjemného, co by v přímém kontaktu mohlo vyvolat hádku. Je to tedy způsob, jak oklikou řešit neshody a problémy. Ve vztazích vnímaných jako špatné naproti tomu stížnosti končí u osoby, která je vyslechne, ale dál již nejsou předávány.

Vnímání vlastností prarodičů a hodnocení vlastního vztahu s druhou a s třetí generací je v případě vztahů vnímaných jako normálně dobré velmi rozmanité. V některých případech převažují pozitivní vlastnosti, v jiných negativní. Někdy je vztah vnoučete s prarodiči vnímán jako spíše špatný, někdy jako zhoršující se s postupem času, jindy zase jako spíše dobrý. Problémy ve vztazích druhé a třetí generace, které si vnoučata uvědomují, tak jejich vlastní pohled na prarodiče a na vlastní vztah k nim zasahují v různé míře a opačně.

Paradigmatický model normálně dobrých vztahů je tedy následující [viz. Příloha 5]. Vnímání vztahů jako normálně dobrých je spojeno s uvědomováním si konfliktů a neshod mezi druhou a třetí generací. Jako protiváhy k nim si však vnoučata všimají zachování vzájemných kontaktů a existence pomoci, jejíž poskytování není vyskytujícími se konflikty nijak ohroženo. Důvodem poskytování pomoci už ale není jen samozřejmost či chuť pomáhat, ale je jím také potřeba na straně příjemce pomoci. Pomoc je poskytována, protože druhá strana ji potřebuje a je poskytována vědomě. Kontakty jsou u vztahů vnímaných jako normálně dobré buď maximálně intenzivní (v případech společného bydlení generací) nebo mají kontakty jistou intenzitu a pravidelnost, která je dokladem toho, že vztahy nejsou špatné. Pravidelnost a intenzita kontaktů závisí na zdravotním stavu prarodičů a na tom, zda prarodiče nebo rodiče potřebují nějakou pomoc. U společného bydlení je to právě maximální intenzita kontaktů, která ospravedlňuje existenci konfliktů a neshod. U pomoci i kontaktů vnoučata předkládají vysvětlení v kruhu. To, že dochází ke kontaktům a je poskytována pomoc, je důkazem, že vztah je normální či dobrý. Když je vztah normálně dobrý, tak dochází ke kontaktům a k poskytování pomoci. Stejně jako u vztahů vnímaných jako špatné dochází k pomlouvání či stěžování si na druhou ze stran vztahu v její nepřítomnosti, tyto stížnosti však jsou odlehčené nadsázkou či přenesením viny na pokročilý věk. Zároveň jde o strategii řešení neshod přes

prostředníka. Problémy ve vztahu druhé a třetí generace se ovlivňují s pohledem na vlastnosti prarodičů a s pohledem na vlastní vztah vnoučat k nim různě.

Do kategorie vztahů vnímaných jako normálně dobré můžeme na základě některých indikátorů zařadit ještě další tři případy. V jednom se jedná o společné bydlení druhé a třetí generace, během něhož se vyskytují konflikty zejména ohledně výchovy vnučky [R6]. Ty vedly ke zhoršování vztahu babičky s vnučkou, který vnučka v současnosti vnímá jako špatný. Rodiče však konflikty více méně zvládali a zvládají. Právě zvládání konfliktů je pro udržení normality vztahu klíčové.

... a vlastně mě neustále hlídala (babička) a vůbec jako hrozný rozbroje dělala i u nás, jako žalovala na mě kvůli tomu klukovi a domlouvala rodičů, ať s ním jako nejsem, že by mě to měli zatrhnout okamžitě a vůbec nebyla pro to, abych vůbec chodila večer pryč. Takže to bylo hrozný, jako doma docela. Řekla bych nervy, protože vona furt jako rodiče popichovala, ale oni se zas tak nedali, takže to bylo dobrý, no... [R6, ř. 22]

V druhém případě se rodiče a prarodiče z otcovy strany občas stýkají – kontakty mají jistou frekvenci. Vnučka věnovala při vyprávění pozornost vztahu otce s dědou. Mezi dědou a tátou dochází k hádkám (a také mezi dědou a vnučkou), protože mají různé názory a také proto, že děda se rád hádá.

...No a jemu (dědovi) to prostě chybí, že se nehádá. No a já sem takovej jako nejsnazší objekt. První je táta, samozřejmě. S mámou, s tou se nikdy nehádal, protože. No na ní to ani nezkoušel, protože ví, že ona by ho usadila. Ona je taková jako docela rázná. [R1, ř. 170]

V obou případech vnímají vnoučata prarodiče spíše negativně a svůj vztah k nim jako špatný.

V posledním případě jde o vztah babičky a matky (vztah rodič – dítě). Zdravotní stav babičky již není dobrý, takže prarodiče potřebují praktickou pomoc v domácnosti, kterou jim poskytuje právě jejich dcera.

... vona tam teda jezdí určitě nejčastěj, mamka, eště moje teta tam taky jezdí, ale ta na ně není tak hodná, máma s nima má daleko větší trpělivost, (...) máma je na ně hodnější, takže máma s nima má, ehm, asi nejvíc práce a dycky hučí jak už je to strašný s nima. (.) [R7, ř. 112]

Pomoc je tedy poskytována z velké části proto, že je jí potřeba. Objevuje se tu rovněž stěžování si jako terapie, díky němuž si matka uleví od napětí, které při vzájemných kontaktech vzniká. Svůj vztah s babičkou vnímala vnučka jako dobrý. Z osobních charakteristiky babičky v rozhovoru zmínila především zhoršujícího se zdravotní stav babičky, který se projevuje snižováním aktivity. Na tomto případě je tedy dobře vidět souvislost zdraví, poskytování pomoci a kontaktů. Kvůli špatnému zdravotnímu stavu narůstá potřeba pomoci. Poskytování pomoci pak vyžaduje pravidelné a časté návštěvy.

V normálně dobrých vztazích se tedy vyskytují přímé konflikty mezi druhou a třetí generací, které se ovšem daří zvládat, takže stále dochází ke vzájemným kontaktům a k poskytování pomoci. Pomoc je poskytována vědomě, protože je jí třeba. Míra potřebnosti pomoci ovlivňuje frekvenci a intenzitu kontaktů. Konflikty, vzájemné kontakty a poskytování pomoci označují vnučata za normální, a proto jsou pro ně normální či dobré i vztahy druhé a třetí generace. Mimo přímých konfliktů se ve vztazích vnímaných jako normálně dobré objevuje i pomlouvání, které je na rozdíl od vztahů vnímaných jako špatné společné a symetrické a objevuje se v něm odlehčení či nadsázka.

5.3 Zvládání konfliktů

Za jedno z nejzajímavějších zjištění výzkumu považujeme umístění konfliktů v jednotlivých kontextech vnímání vztahu druhé a třetí generace. Vnučata považují i vztahy, v nichž dochází ke konfliktům, hádkám a otevřeným neshodám, za dobré nebo normální. Následující kapitolu bychom věnovali tomu, jak vnučata vnímají zvládání konfliktů, jak podle jejich vyprávění konflikty probíhají, které jsou normální a které už znamenají, že vztah je špatný.

Při analýze zvládání konfliktů jsme vycházeli ze šesti rozhovorů, v nichž byly vztahy druhé a třetí generace vnučaty vnímány jako normálně dobré. Dále bylo využito i téma konfliktu ve dvou vztazích, které do celkové analýzy nebyly zařazeny, a na závěr také dva rozhovory, v nichž byly vztahy druhé a třetí generace označeny jako špatné. V nich byla nicméně určitá část věnována strategiím zvládání konfliktů, což umožňuje porovnat konflikty, které jsou v normálně dobrých vztazích,

s konflikty, které se nedaří (nebo nepodařilo) zvládnout, a proto jsou vztahy vnímány jako špatné. Pozornost budeme věnovat konfliktům otevřeným a také potenciálním.

Konflikty mohou vznikat kolem rozličných témat. Nejčastěji vnoučata zmínila výchovu, politiku, péči o domácnost a způsob života jedné ze zúčastněných stran. To jsou konflikty, které mají svůj předmět. Konflikt ale může vyvstat, aniž by existoval předmět konfliktu. Alespoň podle vnoučat se konflikty objevují i z jiných důvodů. Důvodem konfliktu může být společné soužití, při němž je výskyt konfliktů normální, nebo také povaha jedné ze stran vztahu – to, že jeden konflikty vyhledává a chce je vyvolat. Konflikty a strategie s nimi spojené můžeme také rozlišit na individuální (týkající se pouze dvou stran vztahu) a kolektivní (zahrnují více osob, třeba celou rodinu).

Vnoučata v rozhovorech popsala strategie předcházení konfliktů a strategie, které si účastníci konfliktu vybírají při hádkách – říkejme jim „hádací strategie“. Strategie předcházení konfliktům jsou vyhýbání se, přizpůsobení se a ignorování. Vyhýbat se je možné jednak vzájemným kontaktům a komunikaci obecně, případně pak oblastem, v nichž existují potenciální neshody. Pokud dochází k vyhýbání se kontaktům, vnímají vnoučata vztah druhé a třetí generace už jako špatný.³³ Příklad přizpůsobení se a ignorování nacházíme v rozhovoru s vnučkou, jejíž babička žije s rodinou ve společné domácnosti. Ve druhé ukázce označuje vnučka za důvod konfliktů babiččinu osobnost. V obou případech jde o kolektivní strategie praktikované všemi členy domácnosti.

Ona (babička z matčiny strany bydlící s rodinou vnučky) má pořád takový ty svoje móresy, (...) už jako nemá cenu nic říkat, protože už jí stejně nezměníme. [R6, ř. 77]

A potom třeba (babička) vyprovokuje něco, protože ona dělá hodně věci naschvál. A je to takový zvláštní, protože potom jsou za to na ní ty lidi naštvaní a je to taková hra „kovej do mě potom všem“. Protože ona se v tom, že je chudák, cítí nejlíp, a proto vyvolává takovýhle zvláštní situace. Jako takhle jsme to už opravdu zhodnotili a snažíme se, jako že „my tě známe, my na to reagovat nebudeme“. [R6, ř. 138]

³³ Příklad vyhýbání se kontaktům a když už to jinak nejde, tak alespoň komunikaci, najdeme v následující ukázce: *No, ale když k ní přijde na návštěvu (otec respondentky, babiččin zeť), tak se tam prostě, jednou za rok třeba nebo za dva, něk náhodou, když tam musí jít, tak si tam prostě sedne, nic neříká, ale vypadá u toho mile. [R4, ř. 455]* Ukázka uvedena již na straně 35.

Hádací strategie pojmenované vnučaty jsou provokování, vynadání, křičení. Provokování a křičení ilustruje následující ukázka.

Babička si jako štípne, ale babička nekřičí. Viš, že prostě babička, ehm. A máma, máma, ta křičí, to je prostě slyšet. To musí bejt slyšet až na konec ulice. [R4, ř. 394]

Vynadat může prarodič rodiči, například v jednom z rozhovorů nebyla babička spokojená s tím, že její dcera – rozvedená matka – po večerech randí. V jiném rozhovoru byl otec nespokojen s tím, jak děda udělal nějakou práci na chalupě, tak mu za to ve společné hádce vynadal.

Hádka může sledovat určitý cíl, který se může podařit naplnit a nebo nemusí. Jedním z cílů může být upravit vzájemný vztah do takové podoby, aby více vyhovoval jedné ze stran. Dosáhnout cíle se například nepodařilo babičce, která požadovala přísnější výchovu vnučky [R6].³⁴ Hádky v následující ukázce naopak vedla ke svému cíli.

... babička, máma třeba někde byla a volala babička k nám a já jsem jí říkala, že není doma, aaa ona jí třeba volala druhý den: „Kde si byla, jak si vůbec můžeš dovolit takhle někam jít?“ a takhle na ni spustila, což mi přide teda jako (.) třeba tohles to mi hrozně vadí u babičky, ale už se trošku zklidnilo, protože už jí, co já si tak pamatuju, myslím, že jí máma už jako jednou vystartila a ujely jí nervy a už jako řekla, že jí to takhle nebaví a že jako takhle to nemůže fungovat a že se jí nelíbí, že by jí měla takhle kecat do toho života [R13, ř. 239]

„Kecáním do života“ zde vnučka míní snahu babičky určovat pravidla, podle kterých se bude řídit život matky. V tomto případě vedlo ohrazení se proti tomu k uklidnění situace – babička přestala usilovat o uplatnění svého vlivu na podobu života své dcery.

Konflikty jsou také spojeny s prožíváním. Toho se dotkla pouze jedna vnučka, která popisovala, jak babička prožívá hádky s mámou – brečí, bojí se, co řeknou sousedi, kteří hádku pravděpodobně slyšeli, a svěřuje se vnučce se svým trápením [R4].

³⁴ ... a vlastně mě neustále hlídala (babička) a vůbec jako hrozný rozbroje dělala i u nás, jako žalovala na mě kvůli tomu klukovi a domlouvala rodičů, ať s ním jako nejsem, že by mě to měli zatrhout okamžitě a vůbec nebyla pro to, abych vůbec chodila večer pryč. Takže to bylo hrozný jako doma docela. Řekla bych nervy, protože vona furt jako rodiče popichovala, ale oni se zas tak nedali, takže to bylo dobrý, no... [R6, ř. 22] Ukázka uvedena již na straně 45.

Tím se pomalu dostáváme ke zvládání konfliktů. Svěřování se je jednou ze strategií zvládání konfliktů. Další takovou strategií může být dříve zmíněné pomlouvání a stěžování si na druhého, které uvolňuje emoce jinde než v přímém střetu a zároveň může být strategií, jak konflikty nepřímo řešit. Další strategií řešení konfliktů může být poučení se a následné uplatňování strategie předcházení konfliktům – například vyhýbání se sporným tématům rozhovoru.

Zajímavé je, že se v žádném rozhovoru neobjevila jediná zmínka o usmiřování po hádce, o omluvě. Zdá se, že k ničemu takovému před zraky vnučat nedochází, ani se o tom nemluví. Vnučata předkládají konflikty jako normální součást vztahů, jako něco, co proběhne a jde se dál.

Model vnímání zvládání konfliktů [viz. Příloha 6] spojuje tedy tyto jevy: konflikty mají podle vnučat určitý důvod – tím může být dosažení cíle, soužití dvou lidí, povahové rysy nebo může existovat určitý předmět sporu, kolem něhož konflikt probíhá. Jednotlivé strany konfliktu se mohou snažit pomocí různých strategií konfliktům předcházet. Když konflikt propukne, pak používají různé hádací strategie. Konfliktní strany hádku určitým způsobem prožívají a používají strategie zvládání konfliktů.

Pokud srovnáme konflikty ve vztazích vnímaných jako normálně dobré a ve vztazích vnímaných jako špatné, zjistíme, že v těch špatně vnímaných byla zvolena strategie zvládání konfliktů vyhýbání se vzájemným kontaktům. Mohli bychom to tedy interpretovat tak, že strategie vyhýbání se někomu v rodině je vnučaty chápána jako kapitulace na hledání řešení a konec snahy udržet vztah na dobré úrovni.

5.4 *Triangulace s teoretickou částí*

V závěru analýzy se pokusme propojit její výsledky s úvodní teoretickou částí, která nám zde poslouží jako další zdroj informací využitelný pro ověření zjištěných vztahů. Zároveň můžeme našimi výsledky doplnit závěry dosavadních výzkumů.

Z pohledu vnučat se mezigenerační vztahy jeví jako proces vyjednávání, což například výzkum *Value of Children* kvůli své kvantitativnosti nezachytil. Tak například v případě společného bydlení můžeme více než konstatovat, že je u nás častější než v Německu. Stejně jako výzkum Rajmicové ukázala naše analýza, že

společné soužití s třetí generací je náročným procesem vyjednávání pravidel, během něhož dochází ke konfliktům, které je třeba zvládat. Důvodem společného bydlení může být³⁵ snaha čelit osamělosti prarodiče po smrti partnera (jak se ukázalo v našich rozhovorech).

Naše analýza vedla ke stejným závěrům o konfliktech mezi druhou a třetí generací. K těm v rodině běžně dochází a vnoučata je stejně jako druhá a třetí generace ve výzkumech Sýkorové vnímají jako normální. Konflikty se vzájemně nevylučují s poskytováním pomoci, což bylo jedním ze závěrů výzkumu Rajmicové. V porovnání s pohledem vnoučat se ukazuje, že výpovědi třetí generace ve výzkumu Sýkorové o strategiích zvládání konfliktů jsou poněkud zidealizované.³⁶ Vnoučata si ovšem všímají i tvrdšího přístupu třetí generace ke vzájemnému vyjednávání. Oproti deklarované vyjednávací strategii s minimálními očekáváními se v našich rozhovorech objevila strategie vyjednávání s cílem prosadit vlastní očekávání.

Ve výzkumu Rajmicové zdůrazňovala druhá i třetí generace touhu po vzájemném svěřování se s problémy a konflikty. Toto svěřování bylo v naší analýze označeno jako stěžování si či společné pomlouvání, o kterém vnoučata také mluvila. Ukazuje se tedy, že jde o důležitou terapii přinášející úlevu a oporu. Zároveň také může jít o strategii řešení problémů přes prostředníka. Každopádně i na základě vyprávění vnoučat můžeme dospět k závěru, že jde o důležitou součást mezigeneračních vztahů a vztahů v rodině vůbec.

Naše analýza rovněž přináší zajímavé prohloubení pohledu na pomoc proudící mezi generacemi. Výzkum *Value of Children* přinesl informaci o tom, kdo, komu a jak moc poskytuje finanční, praktickou a emocionální podporu. Vzhledem ke kvantitativitě zcela opomíjí podle nás velmi důležitou součást pomoci, totiž jak je v rodině pomoc vnímána. Tato informace má velkou vypovídací schopnost a je silně propojena s kvalitou (či vnímanou kvalitou) vztahu. Pomoc je někdy vnímána jako samozřejmost, vlastně ani není vnímána jako pomoc či podpora (může se tedy stát, že v odpovědi na standardizovanou otázku v dotazníku se vůbec neprojeví). Jindy je ovšem poskytování pomoci uvědomované a navíc je cílenou strategií, která udržuje dobré vztahy.

³⁵ Kromě touhy po častém kontaktu, zdravotního stavu někoho z rodiny nebo nedostatku finančních prostředků, jak uvádí ve výsledcích výzkumu Rajmicová.

³⁶ Prarodiče se podle svých slov snaží hledat kompromisy, nevnučovat ostatním své názory, nemluvit jim do života a nezatěžovat je svými problémy.

K podobnému závěru, že poskytování pomoci udržuje dobré vztahy, vedl i výzkum Rajmicové. Ta však na základě výpovědí rodičů a prarodičů dospěla k závěru, že pomoc rodičů svým dospělým dětem není očekávaná a je pro ně tedy „jen“ projevem dobré vůle rodičů. Když vneseme do tohoto problému perspektivu vnoučat, zjistíme, že poskytování praktické pomoci od prarodičů rodičům s výchovou dětí je vnoučaty bráno jako samozřejmá a zcela přirozená věc. Tato samozřejmost podle našeho názoru ukazuje naopak na vysoká očekávání této pomoci. Jde o něco tak samozřejmého, že už si druhá a první generace ani neuvědomují, že tuto pomoc očekávají. V případě, že je člověk při výzkumu konfrontován s otázkou na tuto pomoc, teprve si ji uvědomí a interpretuje ji jako dobrou vůli prarodičů. Vnoučata jako objekt této pomoci (nikoliv její příjemci, v nichž toto „prozření“ vyvolá pocit vděčnosti) ve svých výpovědích samozřejmost této pomoci vyjadřují přímo. Vzhledem k této samozřejmosti vnoučata ani nevnímají poskytování pomoci od rodičů prarodičům v současnosti jako reciproční z celoživotní perspektivy. Zároveň však nevnímají pomoc ani jako nevyváženou (jak vyšlo ve výzkumu *Value of Children*).³⁷ Z jejich pohledu jde tedy o něco přirozeně vyplývajícího z životního cyklu.

Naše analýza se shoduje s výzkumy prezentovanými v teoretické části v některých nalezených vztazích. Za všechny zmiňme například, že špatné vztahy vedou ke snížení kontaktů a poskytování pomoci, že pro dobrý vztah druhé a třetí generace jsou důležité optimálně pravidelné kontakty a „dělání společnosti“, které je jejich náplní, nebo že vztahy ob generací jsou méně problematické než vztahy sousedících generací, což v naší analýze ukázaly zachované kontakty vnoučat a prarodičů i přes narušení vztahu prarodičů s rodiči.

Naše analýza rovněž podporuje tvrzení, že není vhodné interpretovat historický vývoj mezigeneračních vztahů jako jejich rozpad nebo zánik. Vyprávění vnoučat jasně ukazuje, že mezi generacemi existuje mnoho styčných ploch a že dochází k vzájemným kontaktům, během nichž se utvářejí citové vazby. Přerušování kontaktů není nutným důsledkem vývoje společnosti,³⁸ ale důsledkem selhání vzájemného vyjednávání a přijetí strategie vyhýbání se kontaktům. Vzhledem

³⁷ Je možné, že hodnocení poskytování pomoci jako nevyvážené ve výzkumu *Value of Children* bylo způsobeno zaměřením na současnou situaci, v níž je třetí generace babiček již spíše v roli příjemců pomoci. Respondenti tak nemuseli při posuzování vyváženosti pomoci zahrnout do svých úvah celoživotní perspektivu.

³⁸ Důsledkem vývoje společnosti je otevírání stále většího prostoru pro vyjednávání ve vztazích, nikoliv přímo rozpad vztahů.

k zakořeněnosti pomáhání v rodině, které je považováno buď za samozřejmé nebo za normální, vypadá vytlačování této pomoci sociálním státem jako změna, jejíž průběh si vyžádá velmi dlouhou dobu. Vzhledem ke krizi sociálního státu pak může být tato změna ještě značně oddálena.

Při pohledu do budoucna můžeme na základě naší analýzy říci, že nejmladší generace vnímá vztahy jako složitý proces vyjednávání. Jako normy pro mezigenerační vztahy během své socializace internalizovala existenci kontaktů, poskytování pomoci a výskyt konfliktů, které je pro udržení normálního vztahu třeba zvládat tak, aby nebyly přerušeny kontakty. Do jaké míry budou tyto vnímané a přijaté normy realizovány v pozdějších vztazích a jaké tedy budoucí mezigenerační vztahy budou, to je otázka, na níž zde nemůžeme dát ani hypotetickou odpověď.

Závěr

Předmětem této bakalářské práce bylo analyzovat mezigenerační vztahy druhé a třetí generace v rodině z pohledu vnoučat a propojit tuto analýzu s obrazem, který o mezigeneračních vztazích poskytuje dosavadní ne příliš rozsáhlý výzkum v této oblasti. Na základě analýzy narativních rozhovorů metodou zakotvené teorie byl vytvořen paradigmatický model vnímání vztahu druhé a třetí generace očima vnoučat, který byl dále rozpracován pro tři různé kontexty – pro vztahy vnímané jako skvělé, vztahy vnímané jako špatné a vztahy vnímané jako normálně dobré.

Vztahy, které jsou vnoučaty vnímány jako skvělé, se vyznačují optimálně pravidelnými kontakty, které jsou stanoveny na základě kompromisu mezi očekáváními obou generací. Společně trávený čas je vyplněn společnou aktivitou. Ve vztazích vnímaných jako skvělé je vzájemná pomoc poskytována „jen tak“, její poskytování a přijímání je vnímáno jako samozřejmé, často ani není interpretováno v termínech pomoci či podpory. Obtíže při udržení vztahu na skvělé úrovni může přinést zhoršování zdravotního stavu, které zatěžuje kontakty a vyžaduje poskytování uvědomované pomoci. Ve vztazích vnímaných jako skvělé byl zdravotní stav prarodičů hodnocen vnoučaty jako dobrý a z hlediska vlastností byli prarodiče vnímáni veskrze pozitivně. Skvělý vztah druhé a třetí generace šel ruku v ruce s dobrým vnímáním i dalších vztahů v rodině.

Vnoučata hodnotila vztah druhé a třetí generace jako špatný v případě že byly zcela nebo do značné míry omezeny vzájemné kontakty. K jejich omezení došlo poté, co nebyla zvládnuta nějaká vnější změna (například smrt jednoho z prarodičů), nepodařilo se sladit vzájemná očekávání další podoby vztahu a vyjednávání či konflikt skončil přijetím strategie vyhýbání se vzájemným kontaktům. Ve vztazích vnímaných jako špatné už nyní podle vyprávění vnoučat k přímým konfliktům nedochází. Potenciální spory se projevují jednostranným nadáváním či pomlouváním druhé strany, které slouží jako ventilace napětí, dosažení úlevy a nalezení opory. Pomoc proudí mezi generacemi i ve špatných vztazích, ovšem pouze v případě, že k tomu je pádný důvod. Tímto důvodem může být například společný zájem obou generací o generaci nejmladší. Jeden vnoučaty vnímaný špatný vztah se může projevat a být sám ovlivněn dalšími špatnými vztahy v rodině.

Za normálně dobré označila vnoučata vztahy druhé a třetí generace tehdy, když si uvědomovala existenci konfliktů a neshod, ovšem i navzdory jim, s využitím

informací o dalších projevech vztahu a vzhledem k tomu, co považují za normální, byla přesvědčena o tom, že vztahy jsou dobré. Ve svém vyprávění se pak o tomto svém pohledu snažila přesvědčit i nás, a to především prostřednictvím normalizace. Za normální označila konflikty mezi lidmi, kteří spolu žijí. V případech, kdy nešlo o společné soužití s třetí generací, poukazovala vnoučata na to, že stále dochází ke vzájemným kontaktům a k poskytování pomoci, což je v rodině normální. V normálně dobrých vztazích tak nacházíme přímé konflikty mezi druhou a třetí generací, které jsou zvládnuty tak, že nejsou ohroženy vzájemné kontakty. Kromě přímých konfliktů se objevuje i stěžování si či pomlouvání, které je ale na rozdíl od vztahů vnímaných jako špatné symetrické, spojené s nadsázkou a kromě uvolnění jde také o strategii nepřímého řešení neshod přes prostředníka. Poskytování pomoci v normálně dobrých vztazích je uvědomované, vyvolané potřebou na straně příjemce pomoci a kromě naplnění této potřeby je jím sledován i další cíl – udržování dobrých vztahů. Poskytovaná pomoc a kontakty jsou v normálně dobrých vztazích ovlivněny zdravotním stavem třetí generace.

Na základě paradigmatických modelů pro tři kontexty vnímání vztahů druhé a třetí generace očima vnoučat můžeme vyslovit několik provizorních hypotéz o tom, jaké jevy mají na toto vnímání vliv. Omezení kontaktů mezi druhou a třetí generací je signálem špatného vztahu. Pokud je náplní kontaktů hlavně poskytování pomoci prarodičům, není vztah vnímán jako skvělý. Aby byl vztah vnímán jako skvělý, musí být vzájemné kontakty založeny na provozování společného zájmu či na společném sdílení zážitků a názorů v rozhovorech. Pomoc poskytovaná „jen tak“ je indikátorem skvělého vztahu. Pomoc poskytovaná na požádání či z konkrétního důvodu je naopak indikátorem špatných vztahů. Přímé konflikty neznamenají, že vztah je špatný, pokud jsou zvládnuty bez omezení kontaktů. Stěžování si či pomlouvání je chápáno jako normální, pokud je symetrické a odlehčené nadsázkou. Jednostranné nadávání už je signálem špatného vztahu. Očekávání a normy pro pokrevní a nepokrevní příbuzenské vztahy jsou různé. Co je normální pro nepokrevní vztah může být pro pokrevní vztah nedostatečné.

Tyto hypotézy by mohly být ověřovány a zpřesňovány v dalších výzkumech. Analýza odhalila ještě další oblasti, které by bylo možné dalším výzkumem prohloubit. Jde především o vzájemné ovlivňování se jednotlivých vztahů v rodině – jak jsou utvářeny vztahy mezi první a třetí generací v průběhu dětství, puberty

a adolescence a jak toto utváření ovlivňují vztahy druhé a třetí generace či jak jsou vzájemně provázány nepokrevní vztahy v obou příbuzenských liniích.

Srovnáme-li výsledky této analýzy s jinými výzkumy na toto téma provedenými u nás po revoluci, v některých oblastech se shodují, což posiluje platnost zjištěných vztahů. Například v oblasti mezigenerační solidarity v rodině nabízí tato práce hlubší proniknutí do problematiky. Pohled vnoučat ukazuje, že například praktická pomoc prarodičů s výchovou vnoučat je chápána jako zcela samozřejmá, a tudíž očekávaná. Kvalitativní přístup může v oblasti mezigeneračních vztahů přinést odhalení významných souvislostí, které jsou jen těžko zachytitelné kvantitativně.

Výsledky této práce naznačují, že z pohledu vnoučat jsou mezigenerační vztahy významnou součástí rodiny a i přes větší autonomii generací jsou mezigenerační vztahy udržovány, jsou spojeny s normami a očekáváními a v jejich rámci dochází k vyjednávání jejich přesné podoby, která ovlivňuje i fungování nukleární rodiny. Proměny mezigeneračních vztahů v moderní společnosti by tak měly být chápány spíše jako posun jejich významu než jako jejich oslabování a rozpad a tento nový význam by měl být předmětem dalších sociologických výzkumů.

Summary

The main part of this thesis comprises a qualitative analysis of narrative interviews with grandchildren on the topic of grandparents. Using the method of grounded theory, we examine how grandchildren perceive and interpret the relationships between the second and the third generation.

We start with an overview of the evolution of intergenerational relationships in a family in the territory of the Czech Republic from the traditional society till nowadays. Its aim is to show that the changes of intergenerational relationships should not be explained in terms of disintegration but rather as a shift in the meaning that intergenerational relationships have had for the family life. Firstly, the structure of the traditional family in our territory was predominantly two-generational, so it is not appropriate to talk about the disintegration of traditional multigenerational families to nuclear families. Secondly, the era of communism contributed to empowerment of family networks and thus the intergenerational relationships were strengthened. The outcomes of post-communist surveys focused on intergenerational relationships show their persisting importance in family life. Due to many different processes influencing further evolution of intergenerational relationships, such as changes in the nuclear family itself, population aging or the crisis of welfare state, it is hard to foresee their future form. But for the same reason, the field of intergenerational relationships is worth exploring. The point of view of the youngest generation can tell us a lot about norms and expectations concerning intergenerational relationships in a family that are internalized by them and thus will have the impact on their form in the future.

In the analysis, three different contexts of the perception of the relationships between the second and the third generation were distinguished. The perception is in fact evaluation with regard to the ideal image of what the relationships between generations should look like. We can divide the perception of relationships between the second and the third generation into perception of relationships as perfect, normally good and bad. Further more, we explore how the relation of the perception to other phenomena varies in these three contexts.

In relationships perceived as perfect, contacts are optimally regular as a negotiated compromise between the expectations of both generations. The time spent together is filled by some common activity. Help flowing between generations

is provided „just so“, without any reason. No conflicts are mentioned by grandchildren in the case of relationships perceived as perfect. No open conflicts are mentioned for the relationships perceived as bad, too. Grandchildren talked only about potential conflicts, which mean complaining, scolding or gossiping but only when the person that is considered is not present. Relationships perceived as bad are characterized by no or very limited contacts. The help is provided only if there is some cogent reason for it. In relationships perceived as normally good, grandchildren realize that there are some problems and conflicts but even though they claim these relationships are good. They support this statement by a few arguments. In spite of conflicts, contacts are still kept on a certain level – more or less regular and the help is still provided. The second and the third generation are helping each other not „just so“ but because one side needs it. Conflicts are labeled as a normal part of family relationships and so are contacts and help.

According to the outcomes, we can suggest the norms and expectations internalized by the youngest generation. To keep intergenerational relationships normal or good, there should still be some contacts between generations. Conflicts can appear but they should be handled in a way that does not lead to the elimination of contacts. In good intergenerational relationships, help is provided, if there is a need of it or it is taken for granted and in fact is not perceived as help.

The hypothesis about the relations of above-mentioned phenomena and about norms of intergenerational relationships point out the important domains of intergenerational relationships to which more research attention should be paid. Further research of intergenerational relationships and of the fields suggested here could enable to find out more about their future form.

Použitá literatura

- ALAN, J. *Etapy života očima sociologie*. 1. vyd. Praha: Panorama, 1989. ISBN 80-7038-044-6.
- CORBINOVÁ, J., STRAUSS, A. *Základy kvalitativního výzkumu: Postupy a techniky zakotvené teorie*. 1. vyd. Brno: Sdružení Podané ruce, Boskovice: Nakladatelství Albert, 1999. ISBN 80-85834-60-X.
- DYTRYCH, Z., MATĚJČEK, Z. *Radosti a strasti prarodičů aneb Když máme vnoučata*. 1. vyd. Praha: Grada, 1997. ISBN 80-7169-455-X.
- FISCHER-ROZENTHAL, W., ROZENTHAL, G. *Analýza narativně biografických rozhovorů. Biograf*. 2001, č.24.
- GOFFMAN, E. *Relations in Public*. 1. vyd. London: The Penguin Press, 1971. s. 239 – 333. ISBN 0-7139-0264-7.
- HAMPLOVÁ, D. *Stručné poznámky o ideových přístupech k rodině v období socialismu*. In HORSKÁ, P., MARES, A. (eds.). *Česko-francouzský dialog o dějinách evropské rodiny*. 1. vyd. Praha: CEFRES, 2001, s. 33 – 52. ISBN 80-86311-05-8.
- HAUSEROVÁ-SCHÖNEROVÁ, I. *Děti potřebují prarodiče*. 1. vyd. Praha: Portál, 1996. 80-7178-105-3.
- HEINZ, W. R., KRÜGER, H. *Životní běh: Inovace a úkoly sociálního výzkumu. Sociální studia*. Fakulta sociálních studií Masarykovy univerzity, 1 – 2/2007. s. 157 – 177. ISSN 1214-813X.
- HORSKÝ, J. *Studium rodinných struktur v raném novověku v českém prostředí*. In HORSKÁ, P., MARES, A. (eds.). *Česko-francouzský dialog o dějinách evropské rodiny*. 1. vyd. Praha: CEFRES, 2001, s. 33 – 52. ISBN 80-86311-05-8.
- HORSKÝ, J., SELIGOVÁ, M. *Rodina našich předků*. 1. vyd. Praha: NLN 1997. ISBN 80-7106-195-6.
- CHENAIL, R. J. *Presenting Qualitative Data. The Qualitative Report*. 1995, vol. 2, n. 3. [online] <http://www.nova.edu/ssss/QR/QR2-3/presenting.html> (3. 2. 2008)
- LANGMEIER, J., MATĚJČEK, Z. *Psychická deprivace v dětství*. 3. doplň. vyd. Praha: Avicenum, zdravotnické nakladatelství, 1974.
- MANNHEIM, K. *Problém generací. Sociální studia*. Fakulta sociálních studií Masarykovy univerzity, 1 – 2/2007. s. 11– 44. ISSN 1214-813X.

- MATOUŠEK, O. *Rodina jako instituce a vztahová síť*. 3. rozšíř. a přeprac. vyd. Praha: SLON, 2003. ISBN 80-86429-19-9.
- MIOVSKÝ, M. *Kvalitativní přístup a metody v psychologickém výzkumu*. 1. vyd. Praha: Grada, 2006. 80-247-1362-4.
- MOŽNÝ, I. *Moderní rodina: Mýty a skutečnosti*. 1. vyd. Brno: Blok, 1990. ISBN 80-7029-018-8.
- MOŽNÝ, I. Modernizace české rodiny a mezigeneračních vztahů v mezinárodním srovnání. In MAREŠ, P., POTOČNÝ, T. (eds.) *Modernizace a česká rodina*. 1. vyd. Brno : Barrister & Principal, Brno : Fakulta sociálních studií Masarykovy univerzity v Brně, 2003, s. 11 – 36. ISBN 80 – 86598 – 61 – 6.
- MOŽNÝ, I. *Rodina a společnost*. 1. vyd. Praha: SLON, 2006. ISBN 80-86429-58-X
Národní zpráva o rodině. Praha: Ministerstvo práce a sociálních věcí, 1. vyd., 2004.
- NODL, M. Stáří v pozdním středověku. *Souvislosti*, 1997, č. 2 [online]
<http://souvislosti.cz/297nod.html> (16. 1. 2004)
- RAJMICOVÁ, K. Vztahy a soužití generací v rodině. In PLŇAVA, I., PILÁT, M. (eds.) *Děti, mládež a rodiny v období transformace*. 1. vyd. Brno: Barrister & Principal, 2002, s. 72 – 79. ISBN 80 – 86598 – 36 – 5.
- SINGLY, F. de. *Sociologie současné rodiny*. 1. vyd. Praha: Portál, 1999. ISBN 80-7178-249-1.
- Sociální studia*. Fakulta sociálních studií Masarykovy univerzity, 1 – 2/2007. ISSN 1214-813X.
- SÝKOROVÁ, D. *Autonomie ve stáří: Kapitoly z gerontosociologie*. 1. vyd. Praha: SLON, 2007. ISBN 978-80-86429-62-5.
- www.czso.cz (24. 3. 2008)
- www.wordspy.com (24. 3. 2008)

Seznam příloh

Příloha 1: Paradigmatický model - kategorie a jejich vlastnosti (tabulka)

**Příloha 2: Paradigmatický model vnímání vztahů druhé a třetí generace
očima vnoučat**

Příloha 3: Kontext skvělých vztahů

Příloha 4: Kontext špatných vztahů

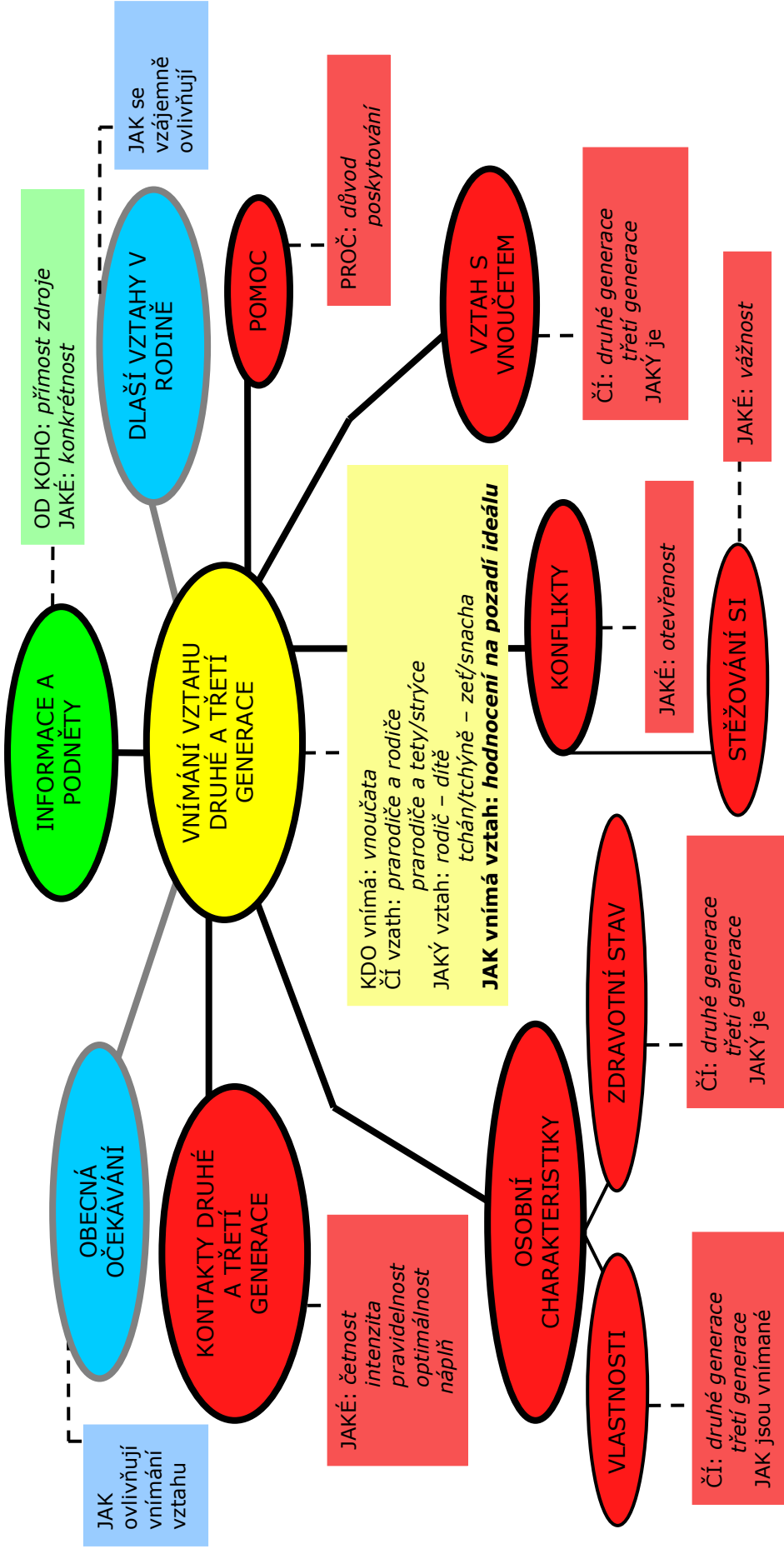
Příloha 5: Kontext normálně dobrých vztahů

Příloha 6: Zvládání konfliktů

Příloha 1

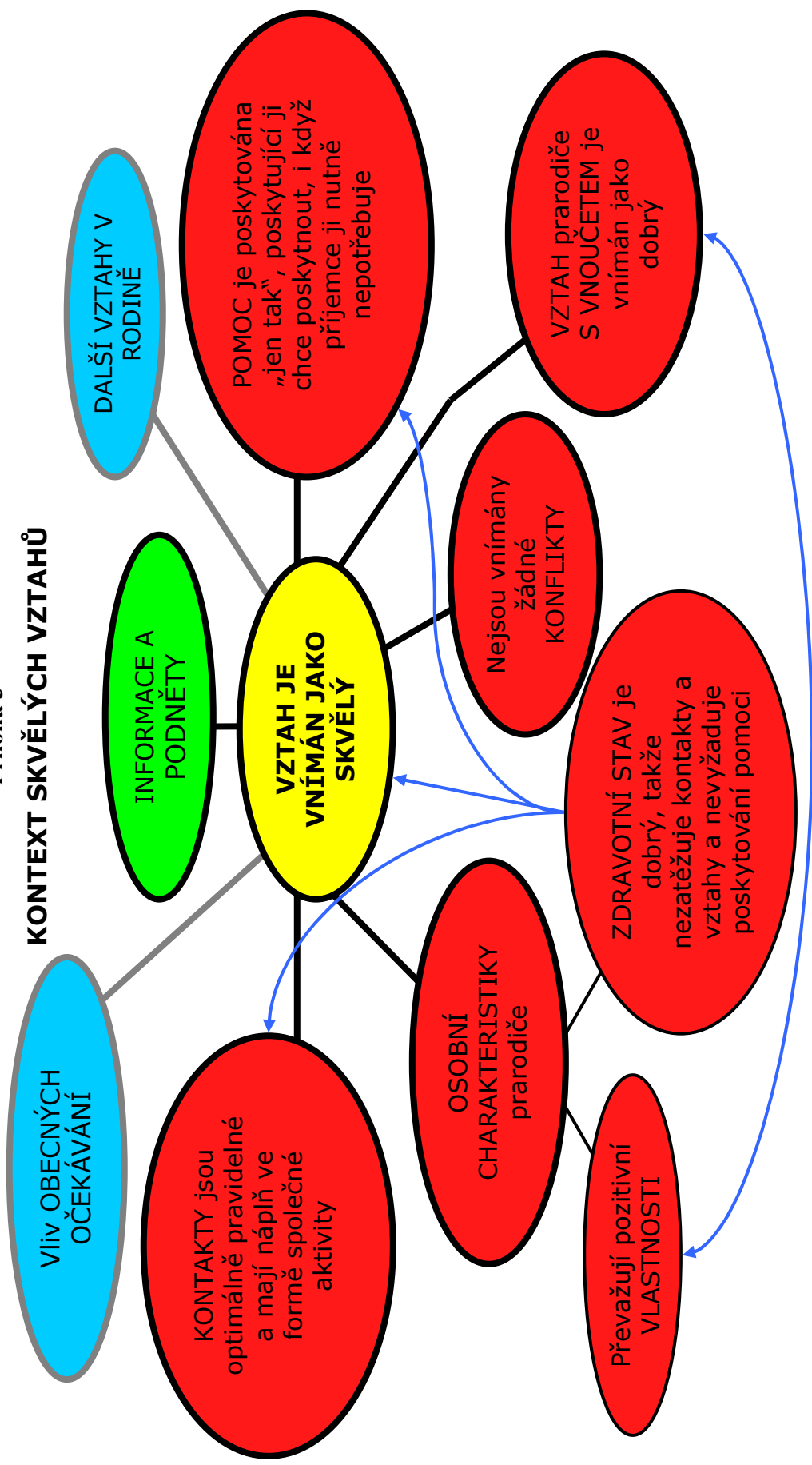
Paradigmatický model – kategorie a jejich vlastnosti		
Kategorie	Umístění v modelu	Vlastnost Dimenze
Vnímání vztahu druhé a třetí generace očima vnoučat	Centrální jev	Skvělé --- normálně dobré --- špatné ideálu
Informace a podněty	Příčinná podmínka	Přímé svědectví --- přímá informace --- nepřímá informace
Kontakty druhé a třetí generace	Intervenující podmínka	Konkrétní --- neurčitá/neurčená Nízká --- vysoká
		Četnost
		Intenzita
		Pravidelnost
		Optimálnost
		Společná dimenze všech vlastností
		Náplň
Pomoc (poskytování a přijímání)	Intervenující podmínka	„Jen tak“, jako samozřejmost --- z důvodu pomoci
Konflikty	Intervenující podmínka	Přímé --- potenciální (nepřímé) --- žádné
Stěžování si	Subkategorie konfliktů	Vážné --- odlehčené/s nadsázkou
		Symetričnost
Osobní charakteristiky	Intervenující podmínka	Symetrické --- asymetrické
Vlastnosti	Subkategorie osobních charakteristik	Pozitivní --- negativní
Zdravotní stav	Subkategorie osobních charakteristik	Dobry --- špatný
Stáří	Subkategorie osobních charakteristik	Projevuje se --- neprojevuje se
Vztah vnoučat ke třetí a ke druhé generaci	Intervenující podmínka	Dobry --- špatný
Obecná očekávání	Intervenující podmínka (vzdálenější)	Velký --- žádný
Další vztahy v rodině	Intervenující podmínka (vzdálenější)	Velký --- žádná
		Vzájemnost
		Vzájemný --- jednosměrný

PARADIGMATICKÝ MODEL VNÍMÁNÍ VZTAHŮ DRUHÉ A TŘETÍ GENERACE OČIMA VNOUČAT

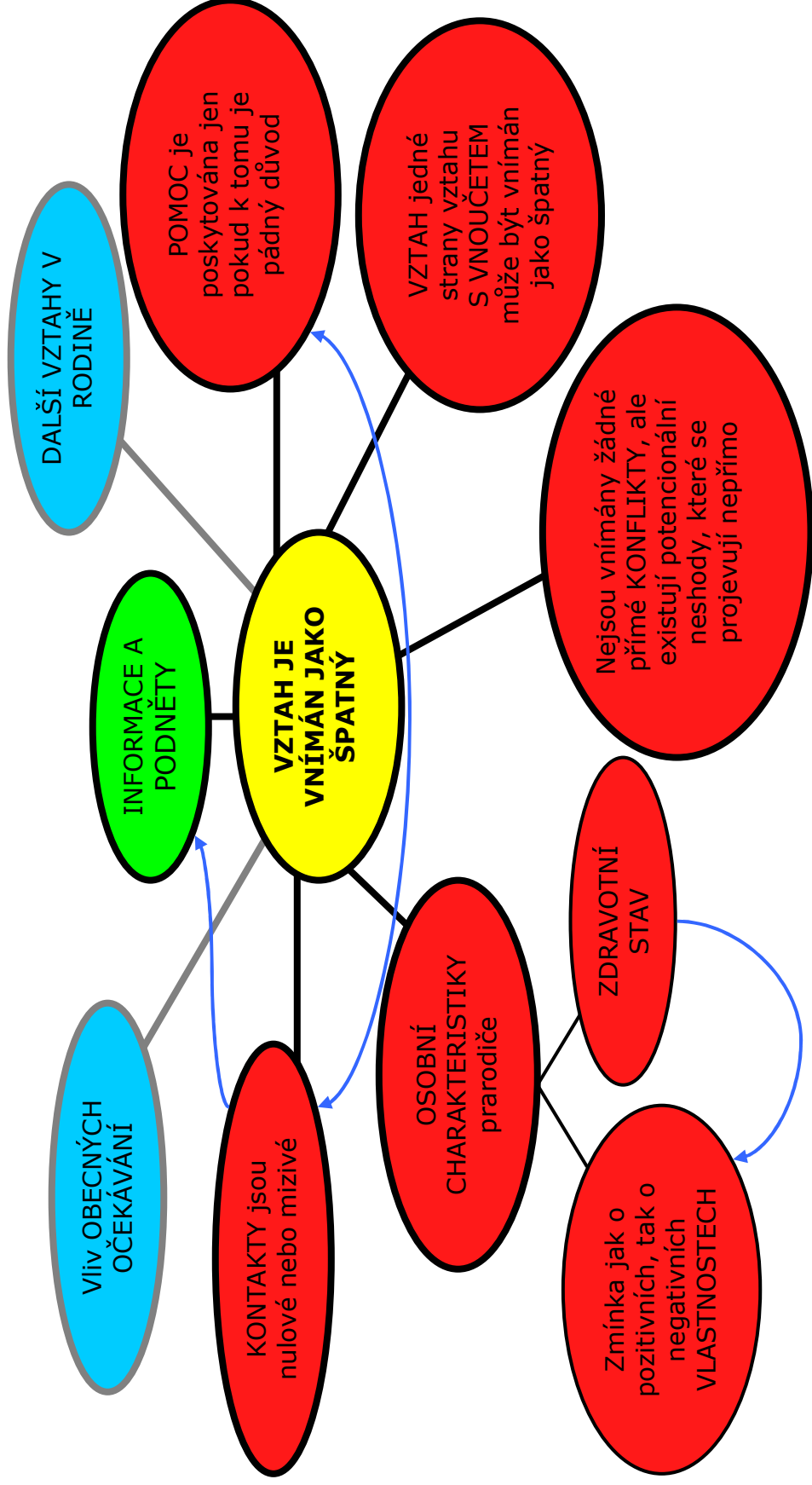
Příloha 3

KONTEXT SKVĚLÝCH VZTAHŮ

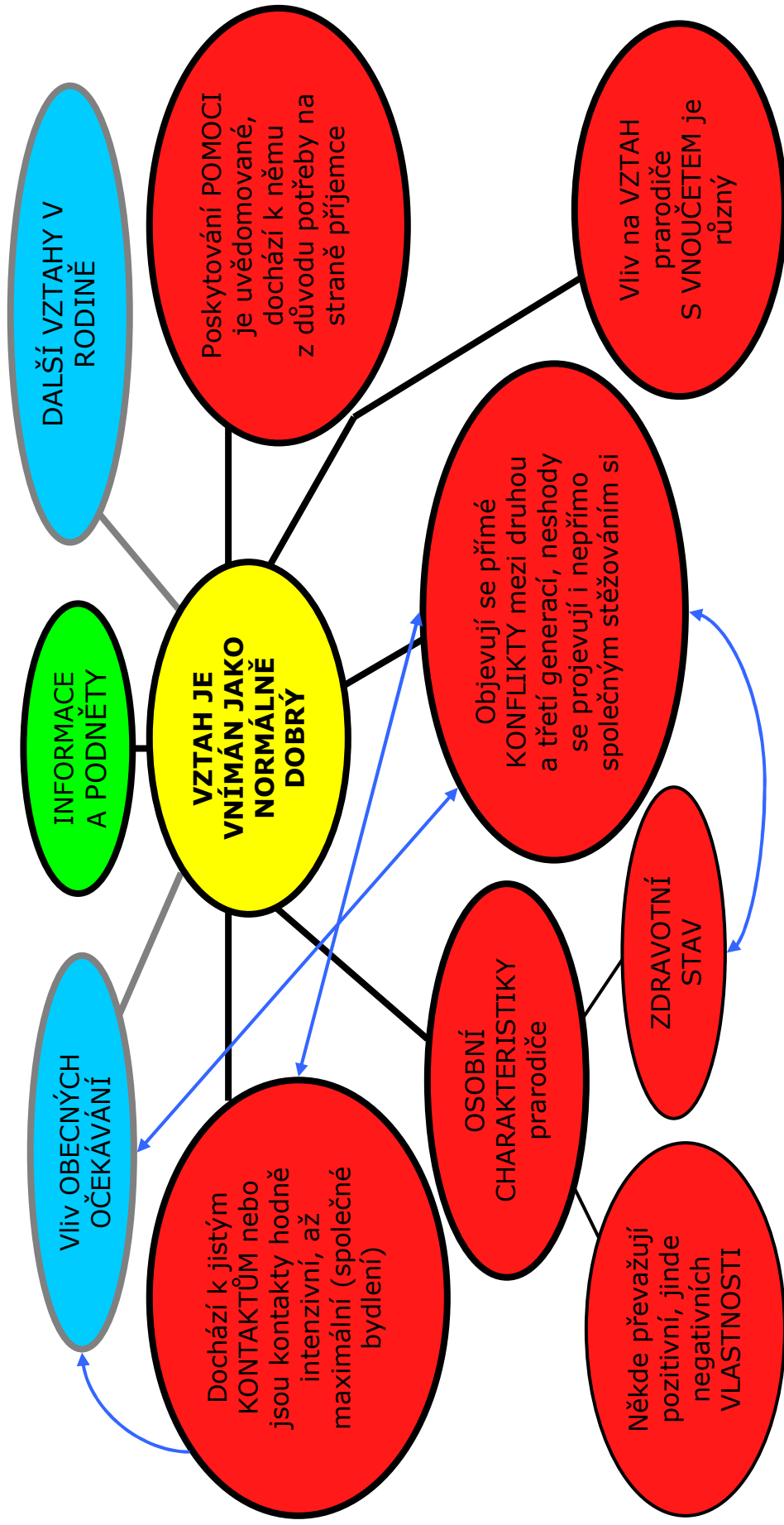

Příloha 4

KONTEXT ŠPATNÝCH VZTAHŮ

KONTEXT NORMÁLNĚ DOBRÝCH VZTAHŮ

Příloha 6

ZVLÁDÁNÍ KONFLIKTŮ

